

Franciscus Augustinus Wichmans (1596-1661). Kanunnik, zielzorger en abt van de norbertijnse abdij van Tongerlo ten tijde van de vroege Katholieke Reformatie

(vervolg)*

4. Coadjutor en abt van de abdij van Tongerlo (1643-1661)

“terwille van het geloof en de eer”¹⁾).

4.1. De aanstelling tot coadjutor en abt (11 januari 1643-9/10 juli 1644)

Op 12 maart 1642 en de daaropvolgende dagen werd Augustinus Wichmans te Mechelen gekozen tot coadjutor van abt Verbraecken met recht van opvolging. Aan deze verkiezing namen 74 van de circa 85 stemgerechtigde kanunniken van Tongerlo deel. Hij was de tweede coadjutor, die sedert de opheffing van de commende van de abdij als zodanig in dit ambt werd benoemd. Naar gewoonte — bij zijn directe opvolger en drie voorgangers was dit althans het geval — werd een buitenheer tot opvolger van de zittende of overleden abt gekozen. De keuze voor Wichmans was niet vanzelfsprekend. Gisbertus Mutsaerts, gekozen proost van het norbertinessenklooster Leliëndaal bij Mechelen, bleek een geduchte concurrent te zijn, die slechts twee eerste stemmen minder kreeg dan Wichmans²⁾. Beiden hadden een min of meer identieke carrière doorlopen. Zij

*) Zie *Analecta Praemonstratensia*, LXX, 1994, p. 226-293.

¹⁾ Augustinus Wichmans in de slotregel van het onderschrift bij het standbeeld van de H. Augustinus boven de toegang tot het voorplein van de abdijkerk te Tongerlo (1644). In M.A. BIGATO, *Augustinus humiliatus excitans cor ad amorem misericordiae Dei, et dulcedinem gratiae illius*, Leuven, 1646, p. [9]. “pietatis et honoris ergo”. Zie ook W. VAN SPILBEECK, *De abdij van Tongerlo*, p. 487.

²⁾ W. VAN SPILBEECK, *De abdij van Tongerlo*, p. 416, 427-428, 431, 473-476 en 496-500. Wichmans en Mutsaerts ontvingen respectievelijk 24 en 22 eerste, 21 en 13 tweede en 8 en 4 derde stemmen. Vgl. AAT II 90 *Lijsten betreffende inkleding*, fol. 71^v-72^v ‘Nomina religiosorum Tungerloensium’ (vóór 15 augustus 1644-9 juli 1660 - autograaf van Wichmans).

waren vicaris te Alphen, novicenmeester, circator en parochieherder geweest. Mutsaerts evenwel fungeerde van 1634 tot en met 1636 als prior van de abdij. Na zijn priorschap werd hij wederom buitenheer, namelijk proost van Leliëndaal³). Misschien kunnen de stemmen voor Mutsaerts worden uitgelegd als een keuze voor het beschouwende leven. Hij was weliswaar een buitenheer, maar verkeerde niettemin in een evident monastieke sfeer. Wichmans daarentegen had na zijn pastoraat te Mierlo de zorg over een van de grootste parochies van Tongerlo toevertrouwd gekregen en was op grond van zijn loopbaan een exponent van het streven naar de realisering van het actieve leven binnen de orde. De krappe stemverhouding had wellicht iets te maken met het verlangen van een aantal kanunniken om het regime van Stalpaerts te herstellen. Tijdens het abbatiaat van Verbraecken, die meer aandacht had voor de pastoraatsuitoefening vanuit de abdij, waren de benoemingen in de zielzorg immers toegenomen en was de abdij maar dun bevolkt. Desalniettemin stond Wichmans ongetwijfeld bekend als een harde werker, een vrome koorheer in woord en daad en een goede leidsman, opvoeder, bestuurder en organisator. Dat hij misschien enigszins ijdel was en zich wellicht aan bevoordeling van zijn familie had schuldig gemaakt, kan in zijn nadeel hebben gewerkt⁴). Het staat echter vast, dat hij over voldoende kwaliteiten en ervaring beschikte om de leiding over de abdij op zich te kunnen nemen. De precieze redenen, waarom hij werd gekozen tot abt van Tongerlo, zijn evenwel onduidelijk. Misschien kan de bestudering van de verslagen van de stemmingen inzicht geven in de drijfveren van de kanunniken, die wel of juist niet op Wichmans of Mutsaerts stemden, én in de mogelijke invloed van de verkiezingscommissarissen op de stemmingen⁵).

Op 11 januari 1643 trad coadjutor Augustinus Wichmans daadwerkelijk aan. Deze gebeurtenis ging vergezeld van enige feestelijkheden. Zo werd bijvoorbeeld een aan hem gerichte gelukwens gedrukt. Zijn taak als coadjutor bestond in de eerste plaats uit het bijstaan van zijn abt inzake het bestuur van de parochies en het onderhouden van relaties met de andere abdijen, het ordesbestuur en de wereldlijke overheid. Daarnaast

³) *Necrologium Ecclesiae B.M.V. de Tongerlo*, p. 217.

⁴) AAT IV 137/1 *Inventarissen*, n° 525 (8 juli 1641). In een plechtige formule, ontkende Wichmans, dat hij vrienden of familieleden onderhield. Vgl. AAT IV *Inventarissen* 137/1, no. 526 (1641), 529 (8 juli 1641), 530 (1641) en 531 (7 juli 1641). Een soortgelijke formule ontbreekt bij andere buitenheren.

⁵) W. VAN SPILBEECK, *De abdij van Tongerlo*, p. 473 verwijst naar deze verslagen, die berusten in het *Algemeen Rijksarchief Brussel*.

betrof zij het toezicht op de gang van zaken binnen de abdij. Van zijn activiteiten als coadjutor is weinig bekend, maar de rekeningen van de provisor en enkele andere bronnen tonen aan dat hij vooral functioneerde als privé-secretaris en zaakwaarnemer van Verbraeckens. Hij schreef Verbraeckens brieven en reisde bijvoorbeeld naar Brussel, Mechelen, Diest en Duffel om er betalingen te doen of, zoals in het laatste geval, een geschil bij te leggen. Uit het pastoorsboek van Tilburg blijkt, dat hij tevens besluiten inzake de pastorale zielzorg nam. Ook vergezelde hij zijn abt naar het provinciaal-kapittel van 1643 te Antwerpen. Naar aanleiding van de veroordeling van Cornelius Jansenius' *Augustinus* zou hij daar samen met zijn confraters Laurentius Landtmeter, Gisbertus Mutsaerts en enkele anderen een aantal te bediscussiëren stellingen aangaande de genadeleer toetsen op hun orthodoxie. Zij concludeerden dat een dispuut over deze theses mogelijk was, maar na protest van de bisschop van Antwerpen, Gaspar Nemius, werd er van afgezien⁶).

Op 22 juni 1644 kwam abt Verbraeckens te overlijden. Terstond werd de vader-abt Johannes-Chrysostomus vander Sterre aangeschreven, opdat de opvolging zo spoedig mogelijk kon plaatsvinden. Op 9 en 10 juli daaropvolgend hadden de installatie en de inzegening plaats, waarbij Wichmans werd gemijterd als de 38ste abt van Tongerlo. Deze plechtigheid werd verricht door Vander Sterre als vicaris van de abt-generaal van de Brabantse kring, Nicolaas Ambrosii van de premonstratense abdij van Averbode en de bisschop van 's-Hertogenbosch, Jozef Bergaigne. De hiermee gepaard gaande festiviteiten moeten groots van opzet zijn geweest, want meer dan tweeduizend rijns-guldens werden gespendeerd. Wellicht kwam bij die gelegenheid de *Brabantia Mariana Tripartita* opnieuw in druk uit⁷). Confrater Willibrordus Bosschaerts schreef voor deze gelegenheid een feestrede, die op 9 juli werd uitgesproken. Deze

⁶) AAT II 878 *Manuale pastorum*, (fol. 68^v) (voorjaar 1643), IV 1 *Rekeningen van de provisor*, no. 11 (1642-1643), fol. 10^v, 12^v, 16^v en 20^v (19 februari, 6 mei en 10 juli 1643) en no. 12 (1643-1644), fol. 6^r, 10^v, 11^v, 12^r, 12^v, 13^v en 14^v (21 november 1643 en 19 januari, 17 februari, 13 en 31 maart, 6 en 28 april en 3 mei 1644) en IV 91/1 *Mechelen: Refugiehuis III* (12 maart 1644) en N. WEYNS, 'De Brabantse abdijen en het Jansenisme'. In *APraem* 29(1953)23-24.

⁷) AAT IV 1 *Rekeningen van de provisor*, no. 13 (1644-1645), fol. 2^r-11^r (1644) en IV 55/2 *Abtsverkiezingen*, omslag *Wichmans*, no. 12 (25 juni 1644 - antwoord van Vander Sterre), Tilburg, *Bibliotheek der Theologische Faculteit*, TFK-A 14.428. Dit exemplaar - identiek aan de druk van 1632 - bevat voorin ingeplakt een gravure van Wichmans' wapen en wapenspreuk met het jaartal 1644. W. VAN SPILBEECK, *De abdij van Tongerlo*, p. 482.

toespraak werd uitgegeven tezamen met een aan abt Wichmans opgedragen werk van Bosschaerts' hand, *Effigies Divi Augustini* ('De beeltenis van de H. Augustinus'). In zijn voordracht maande hij zijn abt de verering van de H. Augustinus verder uit te breiden en ontleedde hij de door hem gekozen wapenspreuk 'Sicut aquila' ('Als de adelaar'), die was ontleend aan het oudtestamentisch boek *Deuteronomium*. In dit motto zag Bosschaerts — waarschijnlijk in navolging van de kerkvader Augustinus — de mystieke opgang van de mens van de aarde naar God en de aanschouwing van de trinitaire mysteries tot uitdrukking gebracht. Met het oog op zijn roeping als hoogste overste van de abdij van Tongerlo zal Wichmans tevens de gangbare morele uitleg van dit schriftwoord hebben beoogd, namelijk de verbreiding van het geloof en de vermenigvuldiging van de bedienaren van de kerk. Het devies was goed gekozen, omdat het exemplarisch de spanning tussen het beschouwende en actieve leven tot uitdrukking brengt. Zijn wapenschild was een allegorie op deze spreuk. In het boekje *Effigies D. Augustini*, schetste Bosschaerts aan de hand van een dertigtal trefwoorden het portret van de auteur van de ordesregel, de H. Augustinus. Het beeld, dat hij zijn lezers voorhield, kan worden gezien als een analogie met het gangbare premonstratense zelfbeeld. Thema's als de bekering tot het christelijk leven, de studie, de strijd tegen de 'ketterij' en het ideaal van de vermenging van het beschouwende- en actief-canonicale leven stonden hierbij centraal. Bovendien werd Augustinus voorgesteld als de grondlegger en de verdediger van de orthodoxe genadeleer. Op deze wijze werd de nieuwe abt door zijn geleerde confrater ingepast in de augustijns-canonicale traditie van de orde der norbertijnen, tenminste zoals die in het perspectief van de vroege Katholieke Reformatie werd begrepen⁸). Waarschijnlijk werd hiermee ook stelling genomen in het toentertijd actuele debat rond de *Augustinus* van Cornelius Jansenius.

⁸) W. BOSSCHAERTS, *Effigies D. Augustini*, Leuven, 1645, p. [3-6 en 7-55]. Vgl. L. DE S. MARTINO, *Biblia sacra cum glossa ordinaria* I, kol. 1669-1670. Deut. 23,11: "Sicut aquila provocans ad volandum pullos suos et super eos expandit alas suas et assumpsit eum atque portavit in humeris suis": "Als de adelaar die zijn jongen tot vliegen aanzet en die boven hen zijn vleugels uitspreidt en he[n] opvangt en op zijn schouders draagt". Zie bijvoorbeeld, AURELIUS AUGUSTINUS, *In Iohannem evangelium tractatus*, Turnhout, 1954, p. 415-416 (Tractatus XLVIII, 6). Zie ook AAT V 71, A. WICHMANS, *Syntagma pastorale*, fol. 70^v-71^r. In verband met de jaarlijkse retraite verwijst Wichmans naar Psalm 102,5-6, waar de adelaar het zinnebeeld is voor de geestelijke vernieuwing. Zie ook W. VAN SPILBEECK, *De abdij van Tongerlo*, p. 482 en 484. Op de onderste helft van het wapen staan drie zwarte adelaars op een gouden veld en op de bovenste een gouden zon op een azuurblauwe ondergrond.

4.2. Het bestuur van de abdij en het toezicht op de zielzorgers in de parochies (9/10 juli 1644-11 februari 1661)

De installatie van Wichmans als 38ste abt van de abdij van Tongerlo betekende waarschijnlijk een continuering van het beleid van zijn voorganger. De functionarissen van de abdij, die onder abt Verbraecken waren benoemd, bleven allen in functie. Het betrof in dit geval de prior, de subprior-novicenmeester, de provisor en de 'magister pistrini' ('bakmeester'), die in de tweede helft van 1642 waren aangesteld en die nog geruime tijd nadien — vaak tot aan hun dood — in functie bleven⁹). Dit kan erop wijzen dat, na het abbataat van Verbraecken, ook Wichmans' aantreden als hoogste overste van de abdij niet leidde tot een herwaardering van Stalpaerts' visie op het premonstratense leven. Zoals hierboven werd beschreven, ging diens interesse eerder uit naar het beschouwende, monastieke aspect van het canonieke leven. Naar zal blijken, stond ook bij abt Wichmans het actieve leven nadrukkelijker op de voorgrond. In totaal werden 98 norbertijnen aan zijn zorg toevertrouwd. In de abdij verbleven 20 geprofeste en tot priester gewijde koorheren, negen 'juniores' en negen novicen. Aan het einde van zijn abbataat, begin 1661, telde de abdij vermoedelijk 110 kanunniken. Van hen bewoonden er 48 koorheren de abdij, inclusief zes 'juniores' en vijf novicen¹⁰).

⁹) Voor de verschillende functies binnen de abdij, zie M.H. KOYEN, 'Tongerlo door de eeuwen heen', p. 10-14. De *prior* was verantwoordelijk voor de goede gang van zaken binnen de abdij aangaande de tucht, het koorgebed en andere gemeenschappelijke oefeningen. Tevens trad hij op als bemiddelaar tussen abt en convent. De *subprior* assisteerde hem hierbij en verving hem in diens afwezigheid. De *provisor* was de administrateur van de uitgaven en inkomsten van abdij. De *magister pistrini* zag toe op de bakkerij van de abdij, de administratie van de graanpachten en de distributie van voedsel aan de armen.

¹⁰) AAT II 90 *Lijsten betreffende inkledingen*, fol. 71^v-72^v, IV 41 *Visitaties*, no. 22 (28 maart 1662), IV 86 *Scheiding van abtsgoederen*, no. 11 (8 juli 1643), 12 (17-18 februari 1949), 14 (21 februari 1649), 18 (13 mei 1649), 26 (19 april 1656), 45 (29 december 1650), 50 en 52 (14 april 1660) en IV 96 *Antwerpen: Refugiehuis II*, no. 169 (26 mei 1645), *Necrologium Tongerloense*, p. 106-107, 112, 112-113, 114, 115, 123, 123-124, 126, 133, 136, 137, 142, 143, 145, 147, 148, 149, 151, 151-152, 153, 157 en 158, *Necrologium Ecclesiae B.M.V. de Tongerlo*, p. 36, 52, 70, 74, 77, 113, 119, 155, 157, 161, 174-175, 178, 191, 211, 216, 221, 224-225, 235 en 261 en *hs. Tongerlo*, no. AAT V 324 (= Corthouts, no. 80), A. SANDERUS, *Chorographia sacrae Tongerloae*, p. 39A-40A. Zie ook L. GOOVAERTS, *Ecrivains I*, p. 12, 80, 88-89, 180, 396. Vgl. *Samenvattingen van licentiaatsverhandelingen en proefschriften in 1989 aangeboden aan het Departement Geschiedenis van de Katholieke Universiteit Leuven*, Leuven, 1990, p. 17-18: met betrekking tot de bevolkingsopbouw van de abdij van Averbode schetst M. BOUHON, *De premonstratenerabdij Averbode (ca. 1550-1797). Een bijdrage tot de studie van de "kloosterdemografie"*, Leuven 1989 een min of meer dezelfde ontwikkeling. V. *infra*.

Aangaande Wichmans' bestuurswerkzaamheden, zowel in de abdij als met betrekking tot het leven in de parochies, moet een onderscheid worden gemaakt tussen de periode vóór en na 1647. In dat jaar werd hij namelijk benoemd tot gewoon afgevaardigde in de Staten van Brabant, waarin de belangrijkste Brabantse abdijen een vaste zetel hadden. Na de dood van Johannes Masius, abt van Park, in mei 1647, wist hij nog onder deze last uit te komen. Toen echter kort daarna ook een tweede lid, Henricus vander Heijden, abt van Villers, overleed, stemde hij — na enige aandrang — ermee in dit ambt te vervullen. Van 1647 tot en met 1659 nam hij een plaats in de statenvergadering in. De leden hielden toezicht op het economisch en administratief bestuur van het hertogdom, waren belast met de hoge rechtspraak en deelden samen met de vorst bepaalde wetgevende bevoegdheden. Bij de uitoefening van deze bestuurstaken poogden de verschillende standen hun eigen belangen zoveel als mogelijk te behartigen. Samen met andere kerkelijke hoogwaardigheidsbekleders kwam Wichmans op voor de belangen van de tweede stand. Om deze reden was hij gedwongen de abdij te verlaten en in het refugiehuis van Tongerlo te Brussel zijn intrek te nemen¹¹). Deze afwezigheid had vooral invloed op zijn oppergezag over de abdij.

4.2.1. Wichmans en het bestuur van de abdij.

Het kostte Wichmans zeker na 1647 moeite om het bestuur van de abdij op adequate wijze vorm te geven. Zijn geregeld verblijf te Brussel betekende, dat hij zich moest verlaten op geschikte en betrouwbare functionarissen binnen de abdij. Hiervoor deed hij een beroep op een beperkt aantal getrouwen. Dit had echter tot gevolg, dat de conventualen nogal eens redenen hadden om zich te beklagen over de gang van zaken binnen de abdij. De meeste problemen die ontstonden, waren aan de ene kant te wijten aan de vele ambten die Wichmans aan dezelfde personen toewees, waardoor zij niet naar behoren werden vervuld, en aan de andere kant aan zijn frequente verblijf buiten de abdij, waardoor een effectief toezicht op de gang van zaken niet mogelijk was. Daarbij waren sommige functionarissen vaker van de abdij afwezig, zonder dat zij dit

¹¹) AAT IV 51 Doodsbrieven, no. 2 (11 februari 1661), E. LOUSSE, *De provincie vroeger en nu. Brabant*, z.p., 1976, p. 15 en 17-18. Voor Wichmans' activiteiten in de Staten van Brabant, zie P. LENAERTS, 'Compte rendu des séances des États de Brabant de 1648 à 1682 par Libert de Pape, abbé de Parc, membre des États'. In *APraem* 29(1953)113, 115 en 30(1954)66, 81, 82 en 97-98.

— in overeenstemming met het voorschrift van hun abt — aan hem bekend maakten. Uit twee verzoekschriften van een aantal conventualen tussen 1654 en 1656 blijkt, dat aanbevelingen van kloostervisitorator De Pape uit 1654 slechts in beperkte mate door abt Wichmans werden opgevolgd. In hun rekest vroegen de conventualen hem om meer bevoegdheden aan de prior te delegeren, zodat hij de benodigde voorzieningen kon treffen. Blijkbaar wilde Wichmans zoveel mogelijk de hand houden in de gang van zaken binnen de abdij en was hij weinig genegen zijn verantwoordelijkheden af te staan. Een ernstiger probleem vormde de geringe betrokkenheid van de functionarissen bij het welzijn van de conventualen. Zij hadden hoofdzakelijk oog voor de belangen van de abdij en minder voor die van haar bewoners. Het ontbreken van voldoende “instrumenten” voor de maandelijkse ontspanning gaf in 1654 aanleiding tot de klacht, dat de conventualen werden verwaarloosd ten gunste van de zaken van de abdij¹²).

De handhaving van de kloostertucht en de uitvoering van het koorgebed en andere liturgische plechtigheden waren, getuige de visitatieverslagen van 1648, 1652 en 1654, steeds terugkerende onderwerpen van bijzondere zorg. De liturgie werd meestal te gehaast afgewerkt, wat mischien het gevolg was van de sleur die deze dagelijkse praktijk met zich meebracht. De kanunniken moesten langzamer, duidelijker en ernstiger zingen. Ook de verhouding tussen de Romeinse en de eigen norbertijnse liturgie moest beter worden afgebakend. Zo dienden bijvoorbeeld het verplicht voorgeschreven *Ordinarium Praemonstratense* en het feestiegen van de betrokken dag te worden gerespecteerd. Overigens leidde de complexiteit van de liturgische gebruiken soms tot verwarring. Daarenboven gaf Wichmans, wanneer hij naar de abdij terugkeerde, steeds weer nieuwe voorschriften aangaande de uitvoering van de liturgie. De kloostertucht was als gezegd een blijvend punt van aandacht. De zwijgplicht, kleding en gastvrijheid (aan bezoekende familieleden en vrienden, religieuzen en vreemden) waren voortdurend object van kritiek. Naar aanleiding van de kloostervisitatie in 1648 door Vander Sterre werden de feestmalen bij gelegenheid van de professie van novicen verboden en

¹²) AAT IV 41 *Visitaties*, 16¹ (24-25 en 30 november 1648), fol. 1^r, 17 (21-25 mei 1652), fol. 1^v, 2^r, 2^v, 4^r en 4^{r-v} en 18 (25-27 augustus 1654), fol. 1^r, 1^{r-v} en 1^v. Fol. 2^r. “...ut nullus impropere possit, quod res abbatiae curentur [officiales], et conventualium necessitates negligantur”. AAT IV 72 *Kloosterobservantie*, omslag G *Ordinationes claustrales*, no. 3, fol. 1^r-2^v (21 mei 1647-31 december 1651) en omslag I *Difficultates domesticae*, pak 3, no. 3-4 (1654-1656) en 5-6 (17 oktober 1655). De visitatie van de abdij was afhankelijk van de noodzaak daartoe en de ijver en de beschikbaarheid van de visitorator.

werd de samenspraak gereglementeerd. Zo werden deze twee aspecten van de tucht in overeenstemming gebracht met de regelgeving van het provinciaal-kapittel van 1643. Daarnaast werden beloningen in de vorm van een extra ontspanning of samenspraak vastgesteld voor de koorheren, die hun werkzaamheden naar behoren verrichtten¹³). Ook moest Wichmans zien af te rekenen met individuele conventualen, zoals de subprior-novicenmeester Lambert de Leeuw (1642-1658) die zich een veel te strenge vasten oplegde¹⁴).

Uit het voorafgaande is gebleken, dat abt Wichmans een minder strenge kloostertucht voorstond dan bijvoorbeeld de visitatoren, die de abdij uit hoofde van hun functie bezochten. Ook binnen de abdij stootte hij wat dit betreft op weerstanden. Toen hij bijvoorbeeld een 'junior' toestemming gaf om de abdij te verlaten voor familiebezoek, sprak de prior, Henricus Mol(l)emans, hem hierop aan. Omdat deze gewoonte echter ook in andere abdijen bestond, meende de abt dit in het vervolg ook voor andere 'juniores' te kunnen toestaan. Tevens beklagden de conventualen zich bij hun abt over te zware taken en over de onthouding van extra drinkporties, klaarblijkelijk besluiten van de prior. Dat Wichmans steeds weer een compromis moest zien te vinden tussen tegengestelde belangen binnen de abdij, wordt duidelijk in een brief aan abt-generaal Le Scellier. Hierin schreef hij: "ik kan niet alles, wat mijn kloosterlingen willen, naar mijn hand zetten"¹⁵).

Het aantal Tongerloënses aan wie leiding moest worden gegeven, was sedert het begin van de 17de eeuw aanzienlijk gegroeid. Tijdens Verbraeckens abbatiaat werden ongeveer 57 nieuwkomers geprofest met een gemiddelde van bijna vier per jaar. Deze trend zette zich onder Wichmans' leiding in iets mindere mate voort. Tijdens zijn regime werden te Tongerlo 53 novicen tot de orde van Prémontré toegelaten. De abdij mocht zich verheugen in een constante toeloop van hoofdzakelijk

¹³) AAT IV 41 *Visitaties*, no. 15^a (26 juni 1641), fol. 1^v, 2^r en 3^r, 16^l (24-25 en 30 november 1648), fol. 1^v, 2^r en 2^v, 17 (21-25 mei 1652), fol. 1^v, 2^r, 3^v, 4^v en 4^v, 18 (25-27 augustus 1654), fol. 1^r en 1^{r-v} en IV 72 *Kloosterobservantie*, omslag G *Ordinationes claustrales*, no. 3 (21 mei 1647-31 december 1651).

¹⁴) *Necrologium Tongerloense*, p. 149. Zie ook C. HEYLEN, 1596. *Augustinus Wichmans. 1661. Levensschets. Enkele lezingen uit de Wichmans' studieweek, gehouden ter gelegenheid van het derde eeuwfeest zijner abtswijding*, Tongerlo, 1944 [typescript, onuitgegeven], p. 36.

¹⁵) AAT IV 43 *Controverse over de paterniteit*, no. 20 (17 maart 165[1]). "non omnium voluntates in manu mea sunt positae". AAT IV 72 *Kloosterobservantie*, omslag G *Ordinationes claustrales*, no. 3 (21 mei 1647-31 december 1651), fol. 2^r (1648) en omslag I *Difficultates domesticae*, pak 3, no. 3-4 (1654-1656) en 5-6 (17 oktober 1655).

jonge twintigers. De gemiddelde leeftijd lag bij de intrede rond de 21 jaar. Eenmaal trad een zeventienjarige in. Het noviciaat duurde twee jaar, waarna de novicen doorgaans werden geprofest. Indien het convent hiermee instemde, werden de novicen na het eerste jaar tot het tweede toegelaten. Afhankelijk van de individuele kwaliteiten van een novice en de toestemming van de abt en de vicaris van de abt-generaal werd deze periode soms ingekort¹⁶). Onder Wichmans' bestuur werd na aanwijzingen bij gelegenheid van de kloostervisitatie van 1648 de voorbereiding van de novicen op hun intrede in de abdij en professie verbeterd. De novicen deden voortaan een tiendaagse retraite vóór hun inkleding en professie, zodat zij zich terdege konden voorbereiden op de keuze die zij gingen maken. Wellicht werd langs deze weg een dieper gefundeerde beslissing van de aspirant-Tongerloënses voor het kloosterleven beoogd. Enige jaren na zijn benoeming tot lid van de Staten van Brabant stond abt Wichmans zijn bevoegdheid om postulanten aan te nemen aan de prior af¹⁷). Daarmee werd de prior beter in staat gesteld om novicen tot de abdij toe te laten. De namen, die Wichmans zijn professen gaf, waren conventioneel. Meestal waren het namen van figuren uit de ordesgeschiedenis, voorts die van een aantal oud-christelijke heiligen, kerkvaders en -leraren, van enkele ordesstichters en tot slot van twee voorname personen uit de Katholieke Reformatie, te weten Ignatius van Loyola en Carolus Borromaeus¹⁸). Laatstgenoemden kunnen expliciet met het post-tridentijnse pastoraat worden verbonden.

In het eerste jaar van het noviciaat stond vooral de opvoeding tot het kloosterleven centraal en in het tweede jaar dienden de novicen ook de 'sacra studia' te volgen. Klaarblijkelijk lag er aanvankelijk een sterke nadruk op de persoonlijke en individuele vorming van de novicen in de kloosterdiscipline en de deugdbeoefening, want begin jaren '50 werd

¹⁶) AAT IV 50 *Vestitiones et professiones*, omslag C *Dispensaties voor vervoegde professies 1645-1657*, no. 1 (13 en 19 januari 1645), 2 (17 januari, 10 en 19 februari 1657), 3 (18 en 19 februari 165[.]), 4 (31 augustus en 2 september 1657) en 5 (14 september en 13 oktober 1656) en omslag E *Raadpleging van het convent voor aanvaarding, kleding en professie*, no. 15 (1653). Zie ook *Statuta candidi ordinis*, p. 46-47 (Dist. I, cap. XXIII, no. 10) en J.E. STEYNEN, 'Capitula provincialia', p. 103-104 (1643). Zie ook *Necrologium Tongerloense en Necrologium Ecclesiae B.M.V. de Tongerlo*.

¹⁷) AAT IV 41 *Visitaties*, no. 16¹ (24-25 en 30 november 1648), fol. 4^r en 17 (21-25 mei 1652), fol. 3^r en 4^v en IV 50 *Vestitiones et professiones*, omslag E *Raadpleging van het convent*, no. 15 (1653). Zie ook AAT IV 72 *Kloosterobservantie*, omslag A *Recollectio annua*, no. 3 'Praxis annuae recollectionis' (voor 1661) en omslag G *Ordinationes claustrales*, no. 3 (21 mei 1647-31 december 1651).

¹⁸) *Necrologium Tongerloense en Necrologium Ecclesiae B.M.V. de Tongerlo*.

beklemtoond dat ook de publieke oefening en toetsing van de kandidaten erg belangrijk was. De studies te Tongerlo stonden doorgaans op een goed peil. De inhoud was — zo schrijven de provinciale statuten van 1643 het voor — zowel scholastiek- als positief-theologisch van aard. De studie van de H. Schrift en de kerkvaders, in het bijzonder van Augustinus, diende hierbij centraal te staan. Zijn opvatting van de genadeleer werd zoals voorheen als maatgevend voorgehouden¹⁹). Ondanks de zorg voor het studieuze aspect van de intellectuele vorming binnen de abdij werd Wichmans in 1648 door kloostervisitor Vander Sterre gemaand de voorschriften van de provinciale statuten in deze goed in acht te nemen. Tevens werd hem aanbevolen om tweemaal per dag te doen leshouden en ervoor te zorgen, dat de functionarissen een grotere studieijver onder de conventualen bewerkstelligden. Enerzijds dienden zij de lectoren — er waren er vaak twee aangesteld — te stimuleren in hun onderwijstaak, anderzijds moesten zij de binnenheren ertoe bewegen bij de lessen aanwezig te zijn. Dit onderwijs diende, naast de noodzakelijke intellectuele vorming, ook tot tijdsbesteding voor kanunniken, die in afwachting van een te vervullen, maar nog niet vrij gekomen taak, hun dagen in ledigheid doorbrachten²⁰).

Gezien hun leeftijd bij intrede moeten de meeste novicen reeds de graad van 'magister artium' hebben bezeten. Na enige jaren van vorming en opleiding in de abdij werden zij naar de universiteit gestuurd om theologie te studeren. Net als zijn directe voorgangers zond de abt hen onder andere naar het norbertijns college te Rome, dat door abt Stalpaerts in 1627 was opgericht en dat door Wichmans ruimschoots van financiële middelen werd voorzien. De studenten volgden ook theologielessen in het college zelf²¹). Hoewel het inschrijvingsregister van de universiteit van Leuven geen Tongerloze baccalaureaatsstudenten noemt, blijkt uit een naamlijst die hij bij zijn installatie opstelde, dat in 1644

¹⁹) AAT IV 41 *Visitaties*, no. 15^a (26 juni 1641), fol. 2^v en 18 (25-27 augustus 1654), fol. 1^v en J.E. STEYNEN, 'Capitula provincialia', p. 101 (1643).

²⁰) AAT IV 41 *Visitaties*, no. 17 (24-25 en 30 november 1648), fol. 3^r, J.E. STEYNEN, 'Capitula provincialia', p. 11 (1620) en 101 (1643) en *Necrologium Tongerloense*, p. 124, 136, 147, 151 en 158 en *Necrologium Ecclesiae B.M.V. de Tongerlo*, p. 22, 74, 222 en 235.

²¹) AAT IV 374 *Collegium Romanum, registers 1-4*, no. 3 'Nomine et ordine omnium alumnorum in hoc Collegio Romano Sancti Norberti', L.J. VAN CRAYWINCKEL, *De triumpheerendē suyerheydt*, p. [7], E. VALVEKENS, 'Statuta Collegii Praemonstratensis in Urbe Roma'. In *APraem* 43(1967)154-163 en P. VISSCHER, *Geschiedkundige inlichting over het Norbertijnsch College en de voornaemste bibliotheken te Roomen*, Antwerpen, 1841, p. 18.

minstens drie Tongerloënses te Leuven studeerden om 'baccalauraeus formatus' te worden. Uit brieven van de president van het norbertijns college te Rome, Cornelius Houthemius, aan zijn abt uit 1649 blijkt namelijk, dat er in dat jaar studenten in Leuven en Douai verbleven. Tevens laten zijn brieven zien, dat hij zijn abt op de hoogte hield van het wel en wee van de studenten in de 'eeuwige stad'. Zo wordt duidelijk, dat sommige studenten eigenlijk ongeschikt waren voor de theologiestudie en dat hun kwaliteiten op een ander terrein lagen²²). Zeker 11 norbertijnen van Tongerlo werden te Leuven ingeschreven om de graad van licentiaat te verkrijgen. Van hen waren er vijf als theologiedocent in de abdij werkzaam geweest. De voornoemde Cornelius Houthemius promoveerde er in 1647 tot doctor in de theologie. Ook aan twee andere Tongerloënses viel deze eer ten beurt²³). De studies stonden ten tijde van Wichmans' abbatiaat meer dan ooit in de belangstelling. Waarschijnlijk kon iedere koorheer aan een Zuidnederlandse of Romeinse universiteit de theologiestudie volgen en waren de behaalde universitaire graden vermoedelijk hoger dan ooit²⁴).

Het augustinisme vormde een belangrijk element in Wichmans' vroomheidsbeleving en drukte waarschijnlijk ook een stempel op de spiritualiteit van de abdij in haar geheel. De veroordeling van Jansenius' *Augustinus* in 1643 bij de Romeinse bulle *In eminenti* had zowel binnen de universiteit van Leuven als bij de seculiere en reguliere clerus de indruk doen ontstaan, dat de bestudering van deze kerkvader door de kerkelijke overheid te Rome werd verboden of in ieder geval als minder opportuun beschouwd. Binnen dit klimaat van verontwaardiging en in navolging van abt Verbraecken die de lobbyisten voor de zaak van Jansenius had gefinancierd, nam Wichmans van meet af aan de verdediging en de verering van de H. Augustinus ter hand. Deze opdracht bleef een belangrijke rol in zijn leven spelen. Zijn sympathie voor de 'doctor gratiae'

²²) AAT II 90 *Lijsten betreffende inkleding*, fol. 71^v-72^v en 86 *Scheiding van abtsgoederen*, no. 20 (12 juni 1649) en 24 (18 september 1649), A. SCHILLINGS, *Matricule de l'université de Louvain 6: Fin février 1651-fin août 1683*, Brussel, 1963 en E. VALVEKENS, 'Prémontrés inscrits à l'université de Louvain pendant les années: février 1528, février 1569 et février 1616-février 1651', p. 342-343 en 'Prémontrés inscrits à l'université de Louvain pendant les années 1651-1689'. In *APraem* 39(1963)358-359.

²³) *Necrologium Tongerloense*, p. 114, 122, 124, 126, 134-136, 136, 137, 147, 151, 158, 159-160 en 168, *Necrologium Ecclesiae B.M.V. de Tongerlo*, p. 70, 74, 85, 112, 120, 222, 224-225, 233 en 235, L.J. VAN CRAYWINCKEL, *De triompherende suverheydt*, p. [7] en A. SANDERUS, *Chorographia sacrae Tongerloae*, p. 37A.

²⁴) Zie AAT II 89-91 *Lijsten betreffende inkleding*, *Necrologium Tongerloense* en *Necrologium Ecclesiae B.M.V. de Tongerlo*.

blijkt onder andere uit het feit, dat hij in 1644 een beeld van Augustinus liet oprichten boven de poort van het plein voor de abdijkerk. In het door hemzelf geschreven onderschrift werd de kerkvader geprezen als de onweerstaanbare heraut van de goddelijke genade en de onvolprezen wetgever van de orde van Prémontré²⁵). Ook verschenen een zevental publikaties van koorheren van Tongerlo, die werken of het leven van Augustinus tot onderwerp hadden. Deze gestage boekproduktie hield overigens na 1647 abrupt op²⁶). Misschien werd Wichmans onder druk gezet om de uitgave van dit soort werken stop te zetten, of noopte zijn voordracht in 1647 als vierde kandidaat voor de bisschopszetel van 's-Hertogenbosch hem tot een minder openlijk protest. Misschien speelde ook het aantreden van de 'anti-jansenistische' Leopold-Willem van Habsburg als nieuwe landvoogd een rol. Dat er druk op Wichmans werd uitgeoefend, blijkt uit een brief uit 1650 van de abt-generaal Le Scellier. Daarin werd hij terloops gemaand zich te onderwerpen aan het Romeins leergezag²⁷). Daarnaast verbond hij zich met andere norbertijnse abten in de Zuidelijke Nederlanden om een vuist te maken tegen de bulle *In eminenti*, waarvan koning Filips IV de publikatie aanvaankelijk niet zou toestaan. Hiertoe werkten zij onder anderen samen met de aartsbisschop van Mechelen Jacobus Boonen en de universiteit van Leuven. De internuntius te Brussel Di Vecchii meldde nog in een brief van 16 september 1656 aan zijn lastgevers, dat abt en abdi van Tongerlo onder verdenking bleven staan van 'pro-jansenistische' sympathieën. De nuntius noemde hen de "voornaamste volgelingen" van Jansenius binnen de Brabantse kring. Wichmans vertegenwoordigde toentertijd in dit

²⁵) AAT IV 1 *Rekeningen van de provisor*, no. 12 (1643-1644), fol. 10^v (17 februari 1643) en M.A. BIGATO, *Augustinus humiliatus*, p. [8-9]. "divinae gratiae praeconi irrefragabili, (...) ordinis coelestus praemonstrati coelesti legis-latore".

²⁶) J. AEGIDIJ, *Augustinus sol lucens in templo Dei*, Leuven, 1647, M.A. BIGATO, *Augustinus humiliatus excitans cor ad amorem misericordiae Dei, et dulcedinem gratiae illius*, Leuven, 1646, W. BOSSCHAERTS, *Divi Aurelii Augustini Hipponensis episcopi et doctoris praecipui Exegesis in passionem Dominicam*, Leuven, 1645, *Effigies Divi Augustini*, Leuven, 1645 en *Enchiridion de actis sanctissimi patris Augustini*, Leuven, 1647 [Parijs, 1667²], L. LANDTMETER, *Encomium veritatis iuxta ea quae disseruntur libri 3 Esdrae caput 3. et et 4. ex Sancto Augustino ut plurimum, collectum*, Antwerpen, 1645 en T. VERDONCK, *Oratio encomiastica in laudem magni patris Augustini*, [Leuven, 1646]. Deze lofrede werd samen met het voornoemde werk van M.A. Bigato, met doorlopende paginering, uitgegeven.

²⁷) AAT IV 86 *Scheiding van abtsgoederen*, no. 43 (19 november 1650) en L. CEYSSENS, 'Het theologisch denken van het jansenisme 1640-1730'. In *Algemene Geschiedenis der Nederlanden* 8, p. 425 en J.B. VALVEKENS, 'De "Jansenismo" in Ordine Praemonstratensi (II)'. In *APraem* 42(1966)140.

midden een minderheidsstandpunt. Een aantal solidaire premonstratense abten in de verwikkelingen rond de zaak Jansenius was reeds gestorven en opgevolgd door 'anti-jansenisten'²⁸⁾.

De mariale devotie bleef een belangrijke rol spelen in Wichmans' leven. De abdijkerk en de abdij van Tongerlo waren in het verleden rijk versierd met beelden, schilderijen en glas-in-loodramen ter ere van de Godsmoeder en haar mysteries (zoals bijvoorbeeld de Onbevleete Ontvangenis, de Aankondiging en de Ten-hemel-opneming). Aan het reeds bestaande voegde hij nog het zijne toe. Zo vervaardigde hij een nieuw onderschrift bij het Mariabeeld, dat boven de nog bestaande toegangspoort van de abdij stond. In dit opschrift werd Maria voorgesteld als de bewaarster van de vroomheid en de leer van de abdij. Het geloofsleven en de leer waren in zijn ogen twee elementen die noodzakelijk samen gingen, omdat de verwaarlozing van een van deze twee aspecten leidde tot dwalingen. Misschien fungeerde deze theologische mening wel als de rechtvaardiging van zijn sympathieën voor het augustinisme, want de literaire produktie ter verdediging van de leer van de H. Augustinus omvatte eerder vroomheidswerken dan theologische of polemische trak taten. Het samengaan van leer en leven stond voorop, waarbij abt Wichmans waarschijnlijk de grootste nadruk legde op het christelijk leven. De strijd om de orthodoxie speelde met betrekking tot het augustinisme dan ook een ondergeschikte rol. Naast het eerder genoemde opschrift, vervaardigde hij nog een korte spreuk boven de poort van de abdijkerk: "U maagd Maria, vereren wij als de meesteres van de abdij". Een in zijn opdracht vervaardigd Mariabeeld kreeg het onderschrift, "Godvruchtige Godsmoeder koop het heil van de arme [gelovige]"²⁹⁾. Wichmans

²⁸⁾ Het voorhanden bronnenmateriaal wijst op het bestaan van een netwerk van gelijkgestemde norbertijnen, seculiere geestelijkheid en landsbestuurders. AAT IV 109 *Correspondentie I*, omslag C Aug. Wichmans, no. 3 (13 april 1648 - Vander Sterre aan Wichmans), J.B. VALVEKENS, 'De "Jansenismo" in Ordine Praemonstratensi (II)', p. 143-144 en 144-146 en N.J. WEYNS, 'De Brabantse Norbertijnen en het Jansenisme', p. 36-52 en p. 63-64. "Non solo tutto l'Ordine di S. Norberti in questi paesi è stato aderente alla dottrina di Jansenio ma specialmente il sudetto abbate [Augustinus Wichmans] e suo monasterio sono stati delli sequaci principali e di presente sono molto sospetti". C. VAN DE WIEL, 'Praemonstratensia in het aartsbisshoppelijk archief te Mechelen (12de eeuw-1898)'. In *APraem* 60(1984)192. Zie ook N.J. WEYNS, 'Masius (Maes), Joannes, abt, lid van de Staten van Brabant', kol. 555-556.

²⁹⁾ G. VAN HERDEGOM, *Diva virgo candida*, p. 110-112. P. 110. "Pia Dei Genetrix salutem posce miseris". A. SANDERUS, *Chorographia sacrae Tongerloae*, Brussel, 1659, p. 77A. "Caenobii Dominam Colimus te Virgo Maria. A.W.". A. WICHMANS, *Rosa candida et rubicunda*, p. [5]. "Pietas enim sine doctrina errorum mater est" (geciteerd bij C. HEYLEN, 1596. *Augustinus Wichmans*. 1661., p. 19). Zie ook L.J. VAN CRAYWINCKEL, *De triumpherende suyperheydt*, p. [6].

zorgde ook voor de uitgave van de Latijnse Marialitanie van Tongerlo, die onder abt Stalpaerts opnieuw was ingevoerd. Bovendien droeg hij iedere zaterdag de mis op ter ere van de Godsmoeder in de door abt Verbraecken opgerichte en door hem zelf vergrote en verfraaide kapel 'Toevlucht der Zondaren' te Tongerlo. Deze gewoonte hield hij aan tot zijn aanstelling als afgevaardigde in de Staten van Brabant in 1647. Nadien deed hij in voornoemde kapel de zaterdagse mis, wanneer de gelegenheid zich voordeed. In deze kapel deed hij eveneens de Loretaanse litanie van Maria ingang vinden. Deze van oorsprong middeleeuwse Marialitanie was de enige, die in de gehele kerk mocht worden gebeden. Dit gebed moest er onder andere zorg voor dragen, dat de gelovige een goede dood zou sterven, en diende 's avonds gezamenlijk gezegd te worden³⁰).

Ook de verering van de norbertijnse gelukzaligen en de herbronning op de ordesgeschiedenis werd door abt Wichmans ter hand genomen. Boven de tweede poort van de abdij liet hij een beeld van de H. Norbertus oprichten. In het door hem geschreven onderschrift werd de ordestichter voorgesteld als een ijveraar voor het Allerheiligste Sacrament. Voor het hoogaltaar deed hij een beeld vervaardigen van Norbertus, die van Maria het ordeskleed ontvangt. Aan de verering van enkele gelukzaligen van de orde besteedde hij bijzondere aandacht. Hij zette hiermee de activiteiten van zijn directe voorgangers Stalpaerts en Verbraecken voort, die beiden relikwieën van gelukzalige norbertijnen hadden weten te bemachtigen. De belangrijkste relikwie was wel die van de Z. Siardus, een abt van de Friese premonstratense abdij van Mariëngaarde, aan wie te Tongerlo een bijzondere verering werd gebracht³¹). De devotie tot deze gelukzaligen werd waarschijnlijk versterkt door Wichmans' wonderbaarlijke genezing in 1645, toen hij in Antwerpen ziek te bed lag en door zijn artsen was opgegeven. Naar eigen zeggen was zijn herstel te danken aan de tussenkomst van de Z. Godefridus van Kappenberg, die hij op zijn ziekbed had aangeroepen en wiens feestdag het was (12 januari).

³⁰) *Hs. Tongerlo*, no. AAT IV 64 *Tongerloana*, omslag III *O.L.V. van Tongerlo*, no. 1 (= Corthouts, no. 439), *Kort verhael van het oudt mirakuleus beeldt van onze lieve vrouwe van Tungerlo*, [Tongerlo, 1704], p. 3 en 11-12, G. VAN HERDEGOM, *Diva virgo candida*, p. 106-112, 199 en 261-263, A. WICHMANS, *Apotheca spiritualium pharmacorum*, p. 382-383, B. FISCHER, 'Litanies'. In *Dictionnaire de spiritualité* 9, Parijs, 1976, kol. 869-870 en L.J. ROGIER, 'De cultus van Sint Willibrord bij de Apostolisch Vicarissen der Hollandse Zending in de zeventiende eeuw'. In *Historisch Tijdschrift* 18(1939)269.

³¹) A. SANDERUS, *Chorographia sacrae Tongerloae*, p. 57B-59B en 77A en G. VAN HERDEGOM, *Diva virgo candida*, p. 110, 140 en 150-152.

Hij was immers van mening, dat een gelukzalige vooral op zijn verjaardag tot bijzondere voorspraak van de gelovige kon zijn. Bij die gelegenheid beloofde hij het feest van de Z. Godefridus met grotere plechtstigheid in de abdijkerk te doen vieren. Deze belofte is hij inderdaad nagekomen³²). Ook andere Tongerloënses vonden overigens baat bij deze en andere norbertijnse gelukzaligen. Dat de brand van de abdijkerk op 27 april 1657 door een regenbui werd geblust, werd door de koorheren van Tongerlo gezien als een wonder, dat zij te danken hadden aan de tussenkomst van de Z. Siardus. Het klokkenspel in de vernieuwde kerktoeren werd dan ook aan hem opgedragen. Voor Godefridus van Kappenberg, Hermannus-Josephus van Steinfeld en Siardus liet Wichmans tussen 1644 en 1650 beelden oprichten, waarbij hij de onderschriften verzorgde. In zijn *Diva virgo candida* (1650), een werk over de Moeder Gods, gaf de Tongerloënsis Gerardus van Herdegom een uitgebreide beschrijving van deze en andere norbertijnen uit de ordesgeschiedenis en hun verhouding tot Maria³³).

Met betrekking tot de eucharistische vroomheid verschaffen vooral de provinciale statuten en de verslagen van de kloostervisitatie enige duidelijkheid. De novicen en de 'juniores' moesten ertoe worden bewogen vaker te communiceren. Zij dienden ook in de gelegenheid te worden gesteld om een bijzondere godsvrucht tot het Allerheiligste Sacrament te cultiveren door het bijvoorbeeld vóór het avondeten in de abdijkerk te begroeten en te vereren. De aandacht van de kanunniken diende tijdens de gehele mis uit te gaan naar het H. Sacrament. De functionarissen werden gemaand om minstens op de zondagen en de belangrijkste feestdagen deel te nemen aan de liturgische plechtigheden. Vooral de voltrekking van het misoffer moest met gepaste eerbied worden omgeven, dat wil zeggen zonder haast. Het gangbare priesterbeeld was dat van de Tridientijnse offerpriester. Leken die in de kapel van de H. Norbertus in de abdijkerk te communie wilden gaan, moesten daartoe in staat worden gesteld. Aan deze kapel, die door Stalpaerts in 1615 was ingericht, was

³²) AAT IV 66/2 *Ordesheligen, relieken, aflaten* (12 januari 1645), IV 72 *Kloosterobservantie*, omslag G *Ordinationes claustrales*, no. 3 (21 mei 1647-31 december 1651), fol. 2^r en A. WICHMANS, *Sabbatismus Marianus*, p. 58-61.

³³) *Hs. Tongerlo*, no. AAT V 324 (= Corthouts, no. 80), N. VAN DER MEULEN, *Supplementum Sanderi*, [Tongerlo, eerste kwart 18de eeuw], p. 82B-83A en 84A, A. SANDERUS, *Chorographia sacrae Tongerloae*, p. 56A-58A en 75B en G. VAN HERDEGOM, *Diva virgo candida*, p. 1-208, i.h.b. 140-141, 150-152 en 184-185. Zie ook W. VAN SPILBEECK, *De abdijkerk van Tongerlo*, p. 69-73.

sedert 1643 een sodaliteit, de *Broederschap ter ere van het Allerheiligste Sacrament en de H. Norbertus*, verbonden. De oprichting ervan ging terug op Verbraecken en Wichmans. Deze broederschap beoogde de maandelijkse communie bij de parochianen van Tongerlo ingang te doen vinden³⁴).

Enkele andere vroomheidsaspecten in Wichmans' leven zijn eveneens interessant om naar voren te halen, maar kunnen moeilijk in een bredere context worden geplaatst. Zo was Wichmans de verering van de H. Familie toegedaan, waarvan reeds tijdens zijn pastoraatsuitoefening een enkel spoor zichtbaar werd³⁵). Wichmans opende zijn brieven steevast met de opdracht 'Jezus Maria Jozef'. De herinrichting van de altaren in de abdijkerk vanaf 1644 mag opmerkelijk heten. Zeven altaren werden gewijd aan de schutsheiligen van de hoofdkerken van Rome. Het hoogaltaar bleef als voorheen toegewijd aan de H. Maagd, de overige altaren ontvingen respectievelijk als patroon de H. Petrus, Paulus, Sebastianus, Johannes en Laurentius en het H. Kruis. Door aan deze altaren dezelfde aflaten te verbinden als aan het bezoek van de betreffende Romeinse kerken, werd de gang naar de Tongerlose altaren voor de gelovigen aantrekkelijker gemaakt³⁶). Wellicht was het een wat uitbundige blijk van trouw aan de bisschop van Rome, paus Urbanus VIII, of misschien gaf het enkel uiting aan Wichmans' historische interesses en zijn verbondenheid met de vroeg-christelijke traditie. Wat de versiering van de abdij en de abdijkerk betreft, noemde Van Herdegom zijn abt "de ware uitvoerder van het testament van de H. Norbertus"³⁷).

³⁴) AAT IV 41 *Visitaties*, no. 15^a (26 juni 1641), fol. 1^v, 16^l (24-25 en 30 november 1648), fol. 1^r en 1^v, 17 (21-25 mei 1652), fol. 1^v. "quotidie se ipsos [religiosos] in rationabile sacrificium immolent". Fol. 4^v, no. 18 (25-27 augustus 1654), fol. 1^r, J.E. STEYNEN, 'Capitula provincialia', p. 67 (1643), A. SANDERUS, *Chorographia sacrae Tongerloae*, p. 76A en G. VAN HERDEGOM, *Diva virgo candida*, p. 320-321. Vgl. *hs. Tongerlo*, no. AAT V 381 (= Corthouts, no. 442), *Liber confraternitatis Sanctissimi Sacramenti et Sancti Norberti auctoritate Romani pontificis Urbani Octavi institutae in ecclesia collegiata Beatae Mariae de Tongerlo*, [Tongerloo, 1643-1644]. Zie ook W. VAN SPILBEECK, *De voormalige abdijkerk van Tongerlo*, p. 9 en 79.

³⁵) BA's-H, *Oud parochiearchief Lierop* (25 december 1630 - Wichmans in een brief aan bisschop Ophovius).

³⁶) *Hs. Tongerlo*, no. AAT IV 65 (= Corthouts, no. 75), R. VICHET, *Tungerloa sive eiusdem coenobii origo et incrementum*, [Tongerloo, ca. 1703], p. 615 en W. VAN SPILBEECK, *De abdijkerk van Tongerlo*, p. 83-85.

³⁷) G. VAN HERDEGOM, *Diva virgo candida*, p. 111. "Verus executor testamenti S. Norberti, qui filiis hoc praeclarum monitum reliquit, ut circa Altare et divina Mysteria, munditiam semper adhiberent..."

4.2.2. Wichmans' toezicht op de parochies, met name in de Meierij van 's-Hertogenbosch.

De groep van waarschijnlijk 41 zielzorgers, die vooral in de aan Tongerlo onderhorige parochies werkzaam waren, telde in 1644 27 pastoors, 12 vicarissen en 2 socii-vicarissen. Van hen waren er respectievelijk 13, 4 en 1 in het huidige Noord-Brabant werkzaam, te weten in de Meierij van 's-Hertogenbosch en de Baronie van Breda. Blijkens dit grote aantal had abt Verbraecken gebroken met het beleid dat diens voorganger voorstond, namelijk de reductie van het aantal pastoorsplaatsen. Tijdens het abbatiaat van Wichmans nam het aantal bedieningen in de actieve zielzorg verder toe. Het aantal zielzorgers liep langzaam op tot ongeveer 55. Circa 20 van hen waren in de Generaliteitslanden werkzaam. Deze ontwikkeling was mede het gevolg van het toenemend aantal roepingen voor de abdij van Tongerlo sedert het einde van de jaren '20³⁸).

De abdij droeg ook zorg voor het pastoraat in een aantal parochies, die door seculiere clerus moest worden bediend maar vanwege een gebrek aan priesters onbezet bleef. Vanaf 1649 verrichtte de Tongerloënsis Gerard van Herdegom pastoordiensten voor de parochie van de enclave Baarle-Hertog, die deel uitmaakte van het Land van Turnhout. Zijn confrater Christiaan van Hove was van 1651 tot en met 1663 naast parochieherder van de norbertijnse parochie Klein-Zundert ook pastoor van de parochie Groot-Zundert. Een andere onderdaan van Wichmans, frater Joannes Guilielmi, fungeerde van 1655 tot en met 1660 als pastoor van de parochies Leende en Heeze. De koorheren van Tongerlo droegen vanaf de jaren '50 ook zorg voor enkele seculiere parochies in België namelijk te Wijnegem, Zammel en de kapel van Houtvenne (Oosterwijk) in de parochie Herselt³⁹). Naast deze min of meer incidentele pastorale bedieningen werden enkele nieuwe parochies aan de permanente zorg van de abdij toevertrouwd. In 1649 werd de parochie Riel opgericht, die

³⁸) AAT II 90 Lijsten betreffende inkleding, fol. 71^v-72^v, *Necrologium Tongerloense*, *Necrologium Ecclesiae B.M.V. de Tongerlo*, A. SANDERUS, *Chorographia sacrae Tongerloae*, p. 39A-40A, A. WICHMANS, *Brabantia Mariana Tripartita*, p. 688, D. DE JONG, *Grenskapellen*, p. 76 en M.H. KOYEN, 'Tongerlo door de eeuwen heen', p. 24. Vgl. AAT IV 41 *Vistaties*, no. 22 (28 maart 1662). Blijkens dit stuk waren begin 1662 slechts 35 Tongerloënses in de pastorale zielzorg werkzaam. Zie tevens noot 10.

³⁹) *Necrologium Tongerloense*, *Necrologium Ecclesiae B.M.V. de Tongerlo*, J.P.H. VAN DE BROEK, *Bijdragen tot de geschiedenis van Baerle*, Tilburg, 1947, p. 44, 52 en 54 en K. DE RAEYMAECKER, *Het godsdienstig leven in de landdekenij Antwerpen (1610-1650)*, Leuven, 1977, p. 42. Vgl. M.H. KOYEN, 'Tongerlo door de eeuwen heen', p. 24.

tot dan toe deel had uitgemaakt van Alphen. Voorts verwierf Wichmans in 1652 de parochie Schaffen (België), waar op 5 mei van dat jaar als eerste norbertijnse pastoor Petrus Stevens werd aangesteld. In het laatste geval vervulde buitenheer Hubertus Smits, pastoor van de Onze-Lieve-Vrouwekerk te Diest, als meest nabij betrokkene, de rol van informant. Uit enkele brieven van Smits aan zijn abt blijkt, dat het Wichmans veel moeite kostte om deze overname te financieren. Blijkens Smits' beschuldiging van halfslachtigheid aan het adres van zijn abt, was hun samenwerking niet vlekkeloos. Aan de ene kant maakte Wichmans hem verwijten, omdat hij geld uit zijn vorige pastoraat had meegenomen — hetgeen overigens vaker gebeurde — aan de andere kant klaagde Smits dat hij te weinig ruggesteun had gekregen bij zijn werkzaamheden voor Wichmans' plan. Ook probeerde hij het pastoraat van de Zuidnederlandse plaatsen Erdegem, Itegem en Grobbendonk te verwerven, maar dit project vond geen doorgang omdat bisschop Nemius van Antwerpen weigerde hieraan zijn goedkeuring te hechten⁴⁰).

Het bestuur van de parochies van Tongerlo hield vooral het toezicht op de norbertijnse buitenheren in. Deze controle betrof niet alleen de materiële aspecten rond de pastoraatsuitoefening, maar ook de leefwijze van de betreffende zielzorgers. Daarbij moest Wichmans rekening houden met de verschillende bisschoppen van de Mechelse en Keulse kerkprovincies in wier diocesen zijn parochieherders werkzaam waren, te weten Antwerpen, 's-Hertogenbosch, Luik en Mechelen. Naar de seculiere kerkelijke overheid toe traden de abten van de Brabantse kring vaak gezamenlijk op. Met name trachtten zij daarbij te voorkomen, dat bestaande privileges door de seculiere clerus werden ontkracht. De vastberadenheid van de Brabantse norbertijnse abdijen leidde overigens nogal eens tot problemen met de plaatselijke bisschoppen, die tevens toezagen op de uitvoering van de decreten van het Concilie van Trente. Onenigheid ontstond bijvoorbeeld naar aanleiding van het uitblijven van een algemeen noviciaat, de parochievisitatie door de landdeken en het delen in het sterfhuis van de pastoors en vicarissen door de bisschoppen. Het zelfbewuste optreden van de premonstratense abten ten aanzien van de seculiere overheid kwam wellicht voort uit de verzelfstandiging van de Brabantse kring ten gevolge van de pauselijke bulle *Prospero felique*

⁴⁰) AAT I *Chartarium*, no. 4233 (13 oktober 1649) en no. 4275-4276 (22 januari en 18 mei 1652), IV 109 *Correspondentie I*, omslag C *Aug. Wichmans*, no. 6-8 (1651, 18 april 1651 en 1651), *Necrologium Ecclesiae B.M.V. de Tongerlo*, p. 30 en W. VAN SPILBEECK, *De abdij van Tongerlo*, p. 494 en 494-495.

van 1643. Omdat Spanje in oorlog was met Frankrijk en de Franse kardinaal De Richelieu was gekozen tot commende abt van Prémontré, maakte paus Urbanus VIII de losmaking van de Franse moederabdij mogelijk⁴¹).

Ook het toezicht op het leven van de parochieherders gaf aanleiding tot problemen. Wellicht had bisschop Ophovius in 1635 om die reden zijn bevoegdheden in deze aan de premonstratense abten overgedragen en de ordesprivileges op dit punt erkend. Dezelfde bisschop had reeds in 1630 zijn recht om de 'facultates' van biechthoren, exorciseren en preken toe te kennen aan de kanunniken van Tongerlo aan hun abt overgedragen. Deze maatregelen geven tevens aan, dat het toenemend onvermogen van de bisschop van 's-Hertogenbosch om leiding te geven aan het kerkelijk leven binnen zijn diocees tot allerlei noodoplossingen leidde, in dit geval de delegatie van bisschoppelijke macht aan de abt van Tongerlo. Later, toen de politieke en kerkelijke situatie zich stabiliseerde, gaven deze gedelegeerde volmachten aanleiding tot conflicten. In hun verweer tegen de bisschoppen van de Mechelse en Keulse kerkprovincies lieten de norbertijnse abten, onder wie ook Wichmans, niet na om hen voor te houden, dat de premonstratense zielzorgers tot groot voordeel van hun diocees strekten. Hun abdijen verschaften immers goed opgeleide en ijverige parochieherders, die de zielzorg meestal uitoefenden "in de landelijke streken buiten de stad waar de eer kleiner is en het werk vaak zwaarder"⁴²).

De zorg voor de parochies betekende onder meer, dat Wichmans vooral moest toezien op het persoonlijk leven van zijn pastoors en vicarissen en hun onderlinge verstandhouding. Blijkens de klachten hierover en de richtlijnen, die daartoe werden uitgevaardigd, bleef met name het laatste aspect een voortdurend onderwerp van bezorgdheid. De vicarissen verschilden

⁴¹) L.C. VAN DYCK, 'Le cardinal de Richelieu, abbé de Prémontré. I. Les préliminaires de l'élection de 1635' en 'Le cardinal de Richelieu, abbé de Prémontré. II. La résistance et ses répercussions'. In *APraem* 62(1986)153-223 en 64(1988)45-117. Zie ook *Statuta candidi ordinis*, p. 210-211 (Dist. I, cap. XI, no. 17-19).

⁴²) AAT IV 77 *Toekenning van beneficies*, omslag 4 *Facultates*, no. 1 (15 maart 1630 - notariële copie 1730) en 81 *Juridische kwesties*, omslag 3 *De pastorum correctione* (16 juli 1635) en (na 20 juli 1646). "in locis agrestibus et ruralibus ubi minor honor et saepe est maior labor". Omslag 5 *De bonis pastoralibus et de inventario tradendo* (9 februari en 11 maart 1646) en omslag 7 *De iure perficiendi exequias pastorum regularium* (18-20 oktober 1659), *Decrees of the ecumenical councils*, p. 783-784 (Sessio XXV 'Decretum de regularibus et monialibus', cap. XXII - 3-4 december 1563), J.E. STEYNEN, 'Capitula provincialia', p. 116-117 (1643) en C. VAN DE WIEL, 'Praemonstratensia te Mechelen', p. 188-192.

qua opleiding en soms in leeftijd vaak weinig van hun pastoor, maar zij waren wel aan hem ondergeschikt. Dit gaf regelmatig aanleiding tot wrevel. Het ging dan meestal om het als eigenzinnig ervaren gedrag van de vicarissen, de verrichting van hun werkzaamheden en de al dan niet terecht tegen hun pastoor ingebrachte beschuldigingen. Daarnaast diende Wichmans ook controle uit te oefenen op het financiële beheer van de parochies en op de persoonlijke uitgaven van zijn kanunniken. Aanvankelijk visiteerde hij de parochies in eigen persoon, ook die in het huidige Noord-Brabant, waartoe hij vanaf 1646 tot en met 1648 *sauvegardes* bezat. Zijn aanstelling tot afgevaardigde in de Staten van Brabant in 1647 verhinderde Wichmans om nog langer persoonlijk zijn zielenherders te bezoeken. Waarschijnlijk daarom stelde hij een vragenlijst met 21 punten samen, die was bestemd voor de visitatie van de parochies door een deputaat⁴³). Een van de belangrijkste aandachtspunten van het visitatieformulier betrof het persoonlijk religieus leven: de kleding, de wekelijkse biecht en het opdragen van de mis tweemaal per week, het lezen van de Loretaanse litanie ten overstaan van het huispersoneel, de deelname aan de jaarlijkse retraite, het bezit van afbeeldingen van ordesgezelschapen en het lezen van de ordesregel en -statuten. Vervolgens waren de 'stabilitas loci', de omgang met leken, met name vrouwen, en het bezoek van en aan familie en vrienden object van onderzoek. Tevens werd aandacht besteed aan de wijze waarop de parochie werd geadminiistreerd, bijvoorbeeld de aanstelling van personeel op basis van een contract, de verantwoording van de rekeningen en het opstellen van een inventaris. Aangaande de sacramentsbediening kwam de tucht doorgaans toe aan de seculiere kerkelijke overheid en daarover zweeg Wichmans' instructie dan ook. Het persoonlijk contact met zijn zielzorgers zal zich sedert 1647 vooral hebben beperkt tot de briefpost en tot de jaarlijkse pastoorsvergadering⁴⁴).

⁴³) AAT IV 88 *Oorlogen* (8 februari 1646-7 februari 1647 en 17 juni 1647-16 juni 1648) en *Statuta candidi ordinis*, p. 131 (Dist. II, cap. XXIII, no. 38). Vgl. AAT IV 41 *Visitaties*, no. 16¹ (24-25 en 30 november 1648), fol. 4^r.

⁴⁴) AAT IV 81 *Juridische kwesties*, omslag 4 *De visitandis pastoribus*, 'Puncta quaedam in visitatione pastorum interroganda' (na 1644). Dit stuk geeft in tegenstelling tot de ordesstatuten slechts twee verplichte missen per week. Zie ook AAT IV 54 *Provinciale Kapittels der orde*, no. 31 en 33 (8 augustus 1656), 36 (19 augustus 1656), 38 (augustus 1656) en 39^{a-b} (20 augustus 1656), IV 81 *Juridische kwesties*, omslag 4 *De visitandis pastoribus*, 'Ordinanda pro pastoribus et vicariis' (17de eeuw, tweede helft?) en IV 109 *Correspondentie I*, omslag C Aug. Wichmans, no. 2, 5 en 6-8 (3 februari 1648, 28 maart 1650, 1651, 18 april 1651 en 1651) en *Necrologium Tongerloense*, p. 116. Vgl. J.E. STEYNEN, 'Capitula provincialia', p. 31-33 (1620), 54-57 (1624), 62 en 68-71 (1633) en 114-123 (1643).

Het aanvankelijk optimisme van de premonstratense abten omtrent de godsdienstvrijheid zoals die werd besproken bij de vredesonderhandelingen te Munster maakte spoedig, zij het noodgedwongen, plaats voor een meer pragmatische handelwijze. Zo zouden de abdijen van Tongerlo en Postel — tevergeefs — hebben geprobeerd om de vrijheid van godsdienstuitoefening te 'kopen'⁴⁵⁾. Vanwege het verbod van de vrije geloofsuitoefening zullen vooral de parochies in het huidige Noord-Brabant (na de vrede van Munster in 1648 Staats- of Generaliteits-Brabant genoemd) veel van Wichmans' aandacht hebben opgeëist. Niet alleen droeg hij zorg voor de personele bezetting van deze parochies, ook moest hij leiding geven aan het herstel van de materiële kerkelijke infrastructuur. Het pastorele goed werd immers na 1648 onteigend en de beneficiëes moesten aan anderen dan rooms-katholieken worden gecollationeerd. Daarom gaf hij financiële steun aan de parochies in Generaliteits-Brabant, die van hun inkomsten waren beroofd. Zo werd uit de conventsgoederen — waarschijnlijk op initiatief van hun abt maar niet zonder tegenspraak van het convent — een jaarlijkse bijdrage in het onderhoud van de zielzorgers in het pastoraat van Haaren, Tilburg en Baarle-Hertog betaald. De vicarissen werden, tenminste te Tilburg, onderhouden uit de inkomsten, die voortvloeiden uit de pastorale zielzorg en de collecten⁴⁶⁾.

Omdat de kerkgebouwen na 1648 definitief voor de katholieke eredienst verloren gingen, werd in de Baronie aanvankelijk gebruik gemaakt van schuurkerken. In de Meierij echter was het vanaf de retorsietijd niet langer mogelijk om van de parochiekerken gebruik te maken. De parochianen van Mierlo kerkten reeds voor 1643 in een enclave, te weten de rijksheerlijkheid Gemert, een commanderij van de Duitse orde. Die van Tilburg trokken aanvankelijk naar Alphen, maar al voor 1643 gingen zij te Poppel naar de kerk. Gaandeweg werd echter overgegaan tot de bouw van noodkerken vlak over de grenzen van de Generaliteitslanden. Het initiatief tot de oprichting van deze grenskerken ging vooral uit van bisschop Gaspar Nemius van Antwerpen, die reeds in 1640 een

⁴⁵⁾ AAT IV 109 *Correspondentie I*, omslag C Aug. Wichmans, no. 3 (13 april 1648 - Vander Sterre aan Wichmans) en J.C.A. HEEZEMANS, *'s-Hertogenbosch van 1629 tot 1798. Historische Studiën*, 's-Hertogenbosch, 1899, p. 115-116.

⁴⁶⁾ AAT II 878 *Manuale pastorum*, (fol. 68^r) (1653), IV 2 *Rekeningen van de provisor*, no. 14 (1644-1645), fol. 19^r (3 september 1645) en IV 86 *Scheiding van abtsgoederen*, no. 26 (1656 of later - het stuk betreft de periode 1651-1656). Vgl. AAT II 880 *Registrum beneficiorum in Tilborch* (1604-1648) en 882 *Innekomen van Sinte Catherijne Aultaer tot Tilborgh* (1604-1648 - notariële copie 169[?]). Zie ook AAT IV 339 *Tilburg*, no. 138 = 144, en 139 (15 september 1656 - notariële copie resp. 20 oktober 1673 en 1695, en 7 juni 1658 - copie 1673).

grenskerk voor de Tongerlose parochie Roosendaal wenste. De premonstratenzers speelden in de uitwerking van dit plan een leidende rol. Alleen of samen met andere reguliere of seculiere geestelijken richtten zij 18 van de circa 50 bekende grenskerken in. In Staats-Brabant betrof het in ieder geval de Tongerlose parochies Alphen — waar men nog in 1652 in het dorp een schuurkerk had — Klein-Zundert en Roosendaal, en de parochies Diessen, Mierlo en Tilburg⁴⁷). In hoeverre Wichmans hierin persoonlijk heeft bijgedragen is moeilijk te zeggen. Uit de archivalia met betrekking tot de inrichting van de grenskerk van Tilburg te Poppel in 1650 en de daaropvolgende jaren blijkt althans, dat zijn aandeel daarin klein was. Hij beperkte zich enkel tot het beoordelen en goedkeuren van lokaal-kerkelijke initiatieven, die door pastoor Augustinus van Dijck (1643-1664) soms tezamen met zijn parochianen naar voren werden gebracht. Het interieur van de kerk zelf werd overigens goeddeels uit schenkingen van de parochianen en de pastoor bekostigd. Deze grenskerk, die op zon- en feestdagen processiegewijs werd bezocht, bleef tot 1668 in gebruik. Overigens werd reeds eerder dienst gedaan in schuurkerken en private woningen in Tilburg zelf⁴⁸).

De parochies in de Meierij werden niet enkel van hun kerkgebouwen beroofd, ook werden de pastorieën — wellicht wederrechtelijk — in beslag genomen. Toen dit gebeurde liet Wichmans in 1649 een onderzoek instellen naar het patronaatsrecht en de omvang van de pastorele goederen, ook in België, en bij alle betrokken schepenbanken werden verklaringen opgemaakt. Daarin was te lezen dat deze woonhuizen niet tot het pastorele goed behoorden, maar tot het abdijbezit. Protesten mochten niet baten, want alle pastorieën, tenminste in de Meierij, werden in beslag genomen. Te Alphen echter woonde de pastoor nog in

⁴⁷) AAT II 878 *Manuale pastorum*, (fol. 45^v) (januari 1643), M.A. ERENS, *Alphen in de Baronie van Breda* 4, p. 9-10 en D. DE JONG, *Grenskapellen*, p. 62, 66-67, 74-75, 76, 82-89, 90, 99-100 en 122-133 en 146. Vgl. H.J. OLDENHOF, *In en om de schuilkerkjes van Noordelijk Westergo. Katholiek leven in Frieslands Noordwesthoek onder de Republiek (1580-1795)*, Assen, 1967.

⁴⁸) AAT II 878 *Manuale pastorum*, fol. 13^r (28 augustus 1650 en 16 april 1651) en (fol. 71^{r-v}) (1 november 1650, 1654, 1655 en 1663), IV 338 *Tilburg*, no. 92 (10 juli 1656 - notariële copie 23 mei 1675) en 225 (19 augustus 1650) en IV 339 *Tilburg*, no. 232 (2 oktober 1656 - notariële copie 19 juni 1671) en 234-237 (10 juli 1656 - notariële copie 24 augustus 1675, 5 december 1656, 1657 - notariële copie 25 augustus 1675 en 12 juli 1656), GAT, *Archief van de kerkeraad*, no. 1^a *Acta [van de kerkeraad] (1651-1675)*, p. 49 (13 juni 1666) en D. DE JONG, *Grenskapellen*, p. 82-89 en 122-133. Vgl. L.H.C. SCHUTJES, *Geschiedenis van het bisdom 's-Hertogenbosch* 5, p. 488. Zie ook C.J. WEIJTERS, 'De parochie Tilburg en de abdij van Tongerlo'. In *De Lindeboom* 2(1978)33-44.

1652 in zijn eigen woning. In de tussentijd verbleven de pastoors en hun vicarissen veelal in provisorische onderkomens, zoals pastoor Van Dijk die sedert 1643 voorzien van een sauvegarde het kasteel van Tilburg bewoonde. De definitieve vervanging van deze woonhuizen kreeg, op een uitzondering na, pas vanaf de jaren '80 van de 17de eeuw gestalte⁴⁹).

In 1653 trof Wichmans een schikking met de Staten-Generaal aangaande het levensonderhoud van de predikanten in de Tongerlose parochies in de Baronie. Na enkele jaren van onderhandelingen tussen beide partijen werd een akkoord bereikt. Hij stemde in met de betaling van een vast bedrag per jaar ten behoeve van de predikanten van Alphen, Nispen, Roosendaal en Zundert en in ruil hiervoor ontving de abdij haar in beslag genomen bezittingen in de Baronie terug. Als onderhandelaar trad de pastoor van Moergestel Norbertus Nelst op. Een gelijksoortige overeenkomst voor de Meierij kwam pas na Wichmans' dood tot stand. In 1663 werd het onderhoud van de parochiekerk van Tilburg geregeld. Enkele jaren later, in 1668, werd de abdij, in ruil voor een bijdrage in het levensonderhoud van de predikanten in de Tongerlose parochies, vrijgesteld van het onderhoud van de dorpskerken behoudens gevallen van calamiteiten⁵⁰).

Met betrekking tot de bediening van de parochies tot 1648 springt nog een ander verschil tussen de Meierij en de Baronie in het oog. De pastoors van de abdij van Tongerlo in de Meierij oefenden allen de zielzorg alleen uit, maar maakten wel incidenteel gebruik van seculiere hulpkrachten. Zij die in de Baronie werkzaam waren, hadden veelal een con-

⁴⁹) AAT IV 81 *Juridische kwesties*, omslag 2 *De iure patronatus et de bonis pastoralibus* (zonder jaartal en 1649-1650) en 325 *Bezittingen van de abdij Tongerlo in de meierij van 's-Hertogenbosch en de baronie van Breda*, omslag 4 *Liste des biens et bénéfices appartenant à l'abbaye de Tongerlo dans les régions de Breda et Bois-le-Duc* (27 september 1649-23 juni 1650) en 'Aquisitie der pastorele huizen en goederen in de Meierij van 's-Hertogenbosch' (1667-1743). Zie ook AAT IV 338 *Tilburg*, no. 33 (10 juni 1650), 75 = 76 (20 september 1649), 77 = 78 (14 juni 1650) en 79 'Instructio pro pastoribus nostris' (27 juni 1637 - copie ná 1648) en IV 339 *Tilburg*, no. 131 (15 januari 1645), *Statuta candidi ordinis*, p. 125 (Dist. II, cap. XXXIII, no. 7)), B. DIJKSTERHUIS, *Bijdragen tot de geschiedenis der Heerlijkheid Tilburg en Goirle*, Tilburg, 1899, p. 153-154 en M.A. ERENS, *Alphen in de Baronie van Breda 4: Het kerkelijk leven in de Nieuwe Tijd van 1648 tot 1815*, z.p., z.j., p. 9-10. Vgl. L.C. VAN DYCK en M. KOYEN, 'Abbaye de Tongerlo', p. 340.

⁵⁰) AAT IV 339 *Tilburg*, no. 143 = 145 (10 juli 1668 - aggregatie 18 juli 1668) en 238 (15 juni 1663), *Necrologium Tongerloense*, p. 114 en M.A. ERENS, *Alphen in de Baronie van Breda 4*, p. 10-11. Zie ook AAT IV 79-80 "Beneficia Hollandiae", 323 *Diverse plaatsen in Noord-Brabant en 326-328/2 Relaties met de Staten van Holland I-IV*.

frater tot vicaris.⁵¹). Na de vrede van Munster werd op 16 mei 1648 een plakkaat uitgevaardigd, waarin alle geestelijken die zich in de Generaliteitslanden ophielden het bevel kregen om zich daaruit te verwijderen. Waarschijnlijk werd aan dit plakkaat helemaal niet of slechts voor korte tijd gehoor gegeven, zodat de zielzorg zonder al teveel onderbrekingen kon worden voortgezet. De situatie te Tilburg is in dit verband illustratief. Tot grote ergernis van de plaatselijke kerkeraad hielden de pastoor en zijn confrater-vicarissen verblijf op het kasteel van de graaf Van Grobbendonck en deden zij er ook de mis. Later verbleven zij ook in een woonhuis, dat met goedkeuring van Wichmans in 1656 bij de grenskerk werd gebouwd. Deze woonruimte was echter alleen bedoeld als een noodverblijf⁵²).

Op basis van de bijdragen van de pastoors voor het provinciale kapittel van de Brabantse kring in 1656, kan enig inzicht worden verkregen in de omstandigheden, waarin de premonstratense zielzorgers in Generaliteits-Brabant zich bevonden. Zo merkten enkelen van hen op, dat de ordervoorschriften met betrekking tot de religieuze dracht, de vasten en de jaarlijkse retraite moeilijk waren op te volgen. Het verblijf 'tussen de ketters' maakte het gevaarlijk voor de zielzorgers om als zodanig te worden herkend door de naleving van de voedsel- en kledingregels. Ook de onbekendheid van de lekenkeuken met de aard en de tijden van de vasten bemoeilijkte het nakomen van deze verplichting. Om die reden had Wichmans hen reeds eerder dispensaties verleend, waarvoor zij bij wijze van compensatie vastgestelde gebeden moesten verrichten. Blijkens de opmerkingen van de pastoors vonden zij echter, dat hun abt meer bevoegdheden moest krijgen om zijn zielenherders te dispensereren. De jaarlijkse retraite, die een langdurige afwezigheid van de parochie betekende, en de dracht van wollen burgerkleding, die als erg onpraktisch en onprettig werd ervaren, vormden eveneens een probleem. Bovendien bleek deze wollen kleding opnieuw een merkteken, dat de zielzorgers als zodanig herkenbaar maakte. Voor hun nachtelijk koorgebed, dat hen

⁵¹) AAT II 90 *Lijsten betreffende inkleding*, fol. 71^v-72^v en IV 340/2 *Tilburg*, no. 267 (24-25 juni 1643), *Necrologium Tongerloense* en *Necrologium Ecclesiae B.M.V. de Tongerlo*.

⁵²) AAT II 878 *Manuale pastorum*, (fol. 71^r en 71^v) (na 16 juni 1649, 1655 en 1663), IV 338 *Tilburg*, no. 92 (10 juli 1656 - notariële copie 23 mei 1675) en IV 339 *Tilburg*, no. 234-235 (10 juli 1656 - notariële copie 24 augustus 1675 en 5 december 1656), *GAT, Archief van de kerkeraad*, no. 1^a *Acta [van de kerkeraad]*, p. 7 (12 september 1652), *Groot placaet-boeck* 1, kol. 257-258 (16 juni 1648) en D. DE JONG, *Grenskapellen*, p. 124-126 en 128.

kwetsbaar maakten voor ontdekking door Staatse soldaten, waren de Tongerloënses reeds in 1610 gedispenseerd⁵³).

Pastoor Van Dijk, landdeken van Hilvarenbeek, stelde waarschijnlijk namens alle Tongerlose pastoors van zijn dekenaat een stuk met 15 suggesties samen. Daarin bekritiseerde hij onder andere Wichmans' benoemingsbeleid. Blijkens dit stuk vond hij, dat zijn abt te lichtzinnig bekwame pastoors en vicarissen van de ene parochie naar de andere verplaatste of naar de abdij terugriep. Hij deed derhalve het voorstel, dat indien er een functionaris binnen de abdij nodig was hiervoor een vicaris of een binnenheer werd aangesteld, maar geen pastoor. Goede vicarissen dienden pas te worden verplaatst na samenspraak met de parochieherder, want hun veelvuldige verplaatsing bracht het risico met zich mee dat de parochianen — die meebetaalden in het onderhoud van de vicaris — een seculier priester zouden doen aanstellen⁵⁴).

Anderen bekritiseerden de wijze waarop abt Wichmans zijn zielzorgers financieel bijsprong. Vooral in Staats-Brabant was dit een probleem, omdat de inkomsten uit het parochiebezit goeddeels verloren waren gegaan. Onverbloemd werd hem verweten, dat hij zijn zielzorgers verwaarloosde en dat hij zich onverschillig gedroeg ten aanzien van hun verzoeken om bijstand. Daartoe was hij immers op grond van de provinciale statuten verplicht. Walter Gorissen of Gregory, pastoor van Waalwijk, stelde voor om de inkomens voor de pastoors en vicarissen op een bepaald bedrag vast te stellen, "omdat het aan een vader eigen is om zijn kroost te onderhouden". Soortgelijke kritiek spreekt uit het protest tegen de toeëigening van de novale tienden door Wichmans ten koste van de pastoors in de Spaanse Nederlanden. Hiertoe was hij enkel gerechtigd wanneer een parochieherder uit de abbatiale tienden werd betaald. Hij ging al dan niet terecht van het standpunt uit, dat de pastoors enkel rentmeester van de pastorele goederen waren, die door hun abt, de eigenlijke pastoor, waren aangesteld als diens plaatsvervangers. De abt genoot daarom de inkomsten uit het pastoraat, waaruit hij zijn zaakwaarnemers onderhield. Waarschijnlijk

⁵³) AAT IV 54 *Provinciale Kapittels*, no. 25 (12 juli 1656), 26 (26 juli 1656), 27-29 (6 augustus 1656), 31, 32 en 33 (8 augustus 1656), 34 en 35 (9 augustus 1656), 36 (19 augustus 1656), 38 (augustus 1656), 39^{a-b} (20 augustus 1656) en 40 (1656) en IV 72 *Kloosterobservantie*, omslag M *De usibus et consuetudinis liturgicis*, pak 2, no. 2 'Quaestio' (tussen 1596 en 1611). Vgl. *hs. Tongerlo*, no. AAT V 131 (= Corthouts, no. 368), G. VAN HERDEGOM, *Aantekeningen betreffende de geschiedenis van de O.-L.-Vrouw-van-Loretokapel te Baarle*, no. 3 [tweede helft 17de eeuw], p. 110 (1 januari 1649).

⁵⁴) De bijdragen van de Tongerlose pastoors van dit dekenaat voor het provinciaal-kapittel van 1656 ontbreken in AAT IV 54 *Provinciaal-kapittels 1513-1677*.

maakte Wichmans noodmaatregelen voor de parochies in Noord-Brabant tot norm voor alle Tongerlose parochies. Ook andere abten van de Brabantse kring handelden overigens op deze wijze. Tevens wensten de pastoors meer inspraak in de bouwactiviteiten en de verkopeningen, die hij waarschijnlijk daarvoor moest doen⁵⁵).

De bijdragen van de pastoors voor het provinciale kapittel geven tevens enig inzicht in de uitoefening van de concrete zielzorg. Zo maakten de zielzorgers zich onder meer bezorgd om de handhaving van een strenge biechtpraktijk. Daarom wensten zij, dat de theologiedocenten binnen de abdijschool niets doceerden wat het geweten al te zeer kon ontlasten. Deze wens was waarschijnlijk het gevolg van een toenemende communie- en daaraan gekoppelde biechtfrequentie in de parochies. Dat deze gewoonte algemener werd, blijkt te Duffel (een Tongerlose parochie nabij Mechelen) en uit de interesse die aartsbisschop Boonen stelde in een strenge biechtpraxis. In dit geval ging het waarschijnlijk om de zogenaamde 'tutoristische' biechtopvatting, die van de biechteling een zeer hoogstaand en veeleisend moreel leven verlangde. De Tongerloënses wensten blijkbaar geen afzwakking van de strengheid van de biechtpraktijk. Vermoedelijk gaf Wichmans aan al zijn pastoors in de Meierij de bevoegdheid te exorciseren. Deze handelwijze was tegengesteld aan die van de seculiere overheid, die uit terughoudendheid tegenover deze praktijk meestal slechts enkele pastoors hiertoe een volmacht gaf. Sommige buitenheren maakten echter zodanig ijverig gebruik van deze bevoegdheid dat zij deze ook in de parochies van hun confraters uitoefenden. Waarschijnlijk waren niet alle zielzorgers ertoe geneigd om tegemoet te komen aan het verlangen van hun parochianen om exorcismen op bijvoorbeeld bezetenen, zieken, huizen of dieren toe te passen⁵⁶). Tot slot wensten de pastoors, dat de lector in de abdij goed in de tucht

⁵⁵) AAT IV 54 *Provinciale Kapitels*, no. 26 (26 juli 1656). "cum patris sit intertenere suam prolem". No. 32 (8 augustus 1656), 35 (9 augustus [1656]), 36 (19 augustus 1656), 38 ([1656]) en 39^{a-b} (20 augustus 1656) en J.E. STEYNEN, 'Capitula provincialia', p. 32 (1620), 54 en 55 (1624) en 116 (1643). Vgl. AAT IV *Tilburg* 338, no. 79 (voor 27 juni 1637 - copie na 1648).

⁵⁶) Vgl. C. CASPERS, 'Duivelbannen of genezen op 'natuurlijke' wijze. De Mechelse bisschoppen en hun medewerkers over exorcismen en geneeskunde, ca 1575-ca 1800'. In *Grenzen aan genezing. Gezondheid, ziekte en genezen in Nederland in de zestiende tot begin negentiende eeuw*, ed. W. DE BLÉCOURT, e.a., Hilversum, 1993, p. 63-64, M. CLOET, 'Het gelovige volk in de 17de eeuw', p. 406 en C.P. VOORVELT, *De Amor poenitens van Johannes van Neercassel (1626-1686). Ontstaansgeschiedenis en lotgevallen van een verhandeling over de strenge biechtpraktijk*, Zeist, 1984, p. 54.

was geoefend en bovendien degelijk was opgeleid voor zijn taak⁵⁷). Zij moeten hierbij de algemene toestand van de abdij en van het pastoraat op het oog hebben gehad.

Zoals eerder werd beschreven, speelde de bevordering van de mariale vroomheid een belangrijke rol in Wichmans' leven⁵⁸). Een aantal keren droeg hij persoonlijk ertoe bij de aandacht te vestigen op lokale Maria-heiligdommen, die gelegen waren in Tongerlose parochies in de Spaanse Nederlanden. Zo nam hij in 1645 het initiatief tot de bouw van een kapel te Diest en te Retie, nadat daar een Mariabeeld was gevonden. De vondst van wonderdadige beelden werd vaker beschouwd als de werking van Gods bijzondere voorzienigheid ten gunste van zijn getrouwen in tijden van onderdrukking. In verband met Duffel werd een relatie gelegd tussen het begin van de retorsietijd in 1636 en de vondst van een Mariabeeld in het jaar daaropvolgend. Het vinden van mirakelbeelden gaf vaker aanleiding tot spontane devotiepraktijken en wonderen en het was een voorkomende praktijk onder de norbertijnen van Tongerlo om 'wilde' devoties in een meer controleerbare vorm te gieten. Illustratief is het voorbeeld van de parochie Tongerlo, waar een Mariabeeld werd vereerd dat in een boom langs een landweg was geplaatst. De betrokken boom werd op een bepaald moment omgehakt en het hout werd vervolgens als een aandenken onder de parochianen verdeeld. Daarop werd het beeld in een speciaal hiervoor gebouwde kapel geplaatst, waar Maria — naar de overtuiging van de Tongerlose norbertijnen — in een voor haar waardigere omgeving kon worden vereerd. In ieder geval was Wichmans zich er terdege van bewust, dat deze devoties bij bomen en bronnen vaak een heidense oorsprong had⁵⁹). Ook verfraaide hij verschillende kapellen met een nieuw altaar of een altaarstuk, dat de betreffende wondergeschiedenis of een van de Maria-mysterieën verbeeldde. Dit was zijn handelswijze te Duffel, Oevel, Retie en Tongerlo. Aan de materiële bevordering van de Mariavroomheid beantwoordde de mening dat indien Maria op deze wijze werd vereerd, zij vervolgens de aan haar gebrachte eer zou vergelden in de vorm van bijzondere genade-gaven. Aan de hand van de Mariaverering te Oevel kan dit idee duidelijker

⁵⁷) AAT IV 54 *Provinciale Kapittels*, no. 39^{a-b} (20 augustus 1656).

⁵⁸) Voor deze en de volgende alinea, zie G. VAN HERDEGOM, *Diva virgo candida*, p. 261-263 (Tongerlo), 267-269 (Oevel), 273-280 (Retie), 285-287, 296-300 (Duffel) en 308-311 (Diest). Voor Duffel, zie ook W. VAN SPILBEECK, *De abdij van Tongerlo*, p. 489.

⁵⁹) Vgl. A. WICHMANS, *Brabantia Mariana Tripartita*, p. 210-223.

worden geïllustreerd. Toen de devotie aldaar was ingezakt, had Wichmans een altaarstuk voor de kapel laten vervaardigen. Prompt daarop werd een oude man van een breuk genezen, die noch door een genezeres noch door de Maria's van Scherpenheuvel of Duffel kon worden verholpen.

Met Duffel bleef Wichmans een bijzondere band houden. Nadat op bevel van abt Verbraecken een kapel was gebouwd, vierde hij daar in 1638 de eerste H. Mis en hield hij de eerste preek. Wellicht beleerde hij zijn gehoor in de trant van Van Herdegom, die in een preek voor de inwoners van Retie zijn publiek voorhield dat de bovennatuurlijke genezingen weliswaar tot grote devotie aanleiding gaven, maar in de eerste plaats opriepen tot de zorg voor het eigen zielenheil. Het was immers juist de zonde, het gebrek aan vroomheid, die vaak de ziekten veroorzaakte. Daarbij wees hij op de wonderverhalen van Jezus, waarin aan zieken (vrijwel) altijd eerst het geloof werd geschonken en daarna pas de lichamelijke genezing. Dat naast de beproeving van Godswege en het tonen van Gods almacht vooral de persoonlijke zonde de oorsprong van ziekten was, schreef hij reeds in zijn *Apotheca spiritualium pharmacorum*. Toen de kapel op 15 augustus 1647 door Staatse soldaten werd overvallen en ontheiligd, trok hij drie dagen later aan het hoofd van een processie van inwoners van Tongerlo naar Duffel om Maria's geschonden eer te herstellen. De bediening van deze kapel zette Wichmans in de lijn van zijn voorganger voort en breidde hij zelfs enigszins uit. Er waren doorgaans drie Tongerloze norbertijnen werkzaam, van wie er twee dienst deden als biechthoorders ten behoeve van de bedevaartgangers⁶⁰).

In de parochie Tilburg werd tijdens Wichmans' abbatiaat gewerkt aan de invoering van het rozenkransgebed. Zo had pastoor Van Dijck een glas-in-loodraam met een oudtestamentische voorstelling geschonken aan de noodkerk te Poppel, dat dit doel zal hebben gediend. Op het raam waren de drie joodse mannen afgebeeld, die door de Babylonische heerser Nebukadnesar in een vuuroven waren geworpen omdat zij diens afgodendienst niet wilden aanvaarden. Boven hun hoofden zweefde een engel, die de mannen in beide handen een rozenkrans voorhield. Dit raam verbeeldde ongetwijfeld de parochianen van Tilburg, die in weerwil van

⁶⁰) Vgl. AAT II 90 *Lijsten betreffende inkleding*, fol. 71^v-72^v, IV 41 *Visitaties*, no. 22 (28 maart 1662), *Necrologium Tongerloense*, p. 123, 126, 128, 134, 137, 138, 139, 140-141, 145, 148-149, 151 en 151-152 en *Necrologium Ecclesiae B.M.V. de Tongerlo*, p. 30, 49, 115, 172, 183, 187, 193, 221, 235 en 261. Zie ook A. WICHMANS, *Apotheca spiritualium pharmacorum*, p. 10-16 en 53-55.

de gereformeerde predikant hun trouw aan het rooms-katholieke geloof hadden bewaard. Aan hen werd nu dit devotiemiddel aangereikt. Andere ramen verwezen onder andere naar de Blijde Boodschap aan Maria, de overwinning van Sint-Joris op de draak — een zinnebeeld van de overwinning van de kerk op het ongeloof — en het laatste avondmaal. Ook was er voor 1650 een rozenkransbroederschap opgericht. Vicaris Fulgentius van Meerwyck tot slot ijverde tijdens zijn diensttijd te Tilburg (1658-1664) voor het rozenkransgebed door middel van zijn preken en catechismuslessen⁶¹).

Abt Wichmans was er niet enkel op bedacht dat het pastoraat in de aan hem onderhorige parochies goed werd bediend, hij gaf zijn buitenheren ook de gelegenheid tot verdere intellectuele ontplooiing, namelijk door zich ook als schrijver te profileren. De voorgeschreven dagindeling van de zielzorgers bood immers gelegenheid tot studieuze activiteiten. Blijkens afschriften van de correspondentie tussen Wichmans en pastoor Van Herdegom van Baarle-Hertog verblijdde laatstgenoemde in 1645 zijn abt op diens verzoek met een manuscript over de Moeder Gods. Dit werkstuk was bedoeld als een supplement bij de *Brabantia Mariana Tripartita*. Wichmans was met het resultaat zeer in zijn schik en spoorde de auteur aan met zijn arbeid verder te gaan: “indien gij voortgaat het [boek] te verhelderen, zult gij het eeuwig leven verwerven”. Omdat Van Herdegom hierin slechts ten dele slaagde, besloot hij een stuk van het werk op zich nemen. Ook nam hij de vadcitaten voor zijn rekening. Tussen 1647 en 1650 werkten beiden aan de voltooiing van het manuscript, waarbij veelal preciseringsen en nauwkeurigere formuleringen werden aangebracht. Hierbij speelde de eerdergenoemde paterniteitskwesitie een belangrijke rol. Vader-abt Vander Sterre keurde het werk dan ook slechts onder voorbehoud goed. Het resultaat, dat in het najaar van 1650 van de drukker terugkwam, mag zeker opmerkelijk worden genoemd. De tekst van Van Herdegom zoals die nu werd gepubliceerd, was rijk gelardeerd met soms paginalange citaten uit de *Brabantia Mariana Tripartita* en bevatte tevens vele verwijzingen naar onder andere de *Apotheca spiritualium pharmacorum*. Het werk, dat juist zoals de *Brabantia Mariana Tripartita* de verering van Maria voorstond,

⁶¹) AAT II 878 *Manuale pastorum*, (fol. 71^r) (1 november 1650) en IV 342 Tilburg (4 november 1663-27 mei 1664, vóór 27 mei 1664 en 31 maart 1664), N. VAN DER MEULEN, *Continuatio seu prosecutio Sanderi*, p. 1, *Necrologium Tongerloense*, p. 127, *Necrologium Ecclesiae B.M.V. de Tongerlo*, p. 58 en D. DE JONG, *Grenskapellen*, p. 123 en 129-131. Zie Daniël 3.

besprak onder andere de verschillende vaak zeer recente lokale Tongerlose Mariaheiligdommen in de Spaanse Nederlanden. De bijdragen van abt Verbraecken tot de Mariaverering en niet in het minst die van Wichmans werden breed uitgesponnen. De titelpagina, die naar het inzicht van Van Herdegom door de graveur Wenceslaus Hollar was gestoken, stelt het 'vita mixta' allegorisch voor. In het midden staat de H. Norbertus, die van Maria het ordeskleed ontvangt. Hij wordt geflankeerd door twee figuren die het actieve en beschouwende leven voorstellen. De een is voorzien van een herdersstaf en een fakkel en stelt het pastorale aspect van het norbertijnse leven voor. De ander toont onder andere een mis-kelk en een brandend hart en symboliseert de eucharistische en mystieke component daarvan⁶²).

Een ander werk, dat in opdracht van Wichmans werd geschreven en dat aansloot bij een van zijn eerdere projecten, was een geschiedenis van de H. Dympna van Geel in België. Hij had in de retorsietijd een manuscript over deze heilige vervaardigd, maar het raakte zoek voordat het in druk kon komen. Op basis van het inmiddels teruggevonden handschrift schreef de vicaris van de proost van het zusterklooster Leliëndaal, Ludovicus van Craywinckel, een levens- en wondergeschiedenis van Dympna⁶³). De meest vruchtbare schrijver van alle zeventiende-eeuwse Tongerloënses, Willibrordus Bosschaerts, leverde eveneens zijn bijdrage. In 1650 publiceerde hij een werk over de eerste apostelen van Friesland, dat kan gelden als een uitmuntend staaltje van historisch-kritisch onderzoek. In 1653 volgde zijn laatste op Wichmans' verzoek geschreven boek, dat als aanvulling op diens *Sabbatismus Marianus* de vrijdagse verering van Maria wilde vergroten. Een werkje over de hoogheidstitels van Jezus uit 1654 werd weliswaar aan de kerkelijke autoriteiten ter goedkeuring voorgelegd en in orde bevonden, maar kwam nooit in druk⁶⁴).

⁶²) G. VAN HERDEGOM, *De O.-L.-Vrouw-van-Loretokapel*, p. 108 (1645) en (21 december 1645), "si elucidare eum pergas, vitam aeternam habebis", 109-111 (8 december 1647, [1] april 1648, 1 januari 1649, 24 april 1650 en 18 mei 1652) en *Diva virgo candida*, p. [1 en 8-9] en 199. Zie ook AAT IV 43 *Controverse over de paterniteit*, no. 16 (28 mei 1650) en 17 (na 26 mei 1650). De titelpagina van de *Diva virgo candida* was zonder twijfel geïnspireerd op die van J.-C. vander Sterre's *Het leven vanden H. Norbertus*.

⁶³) L.J. VAN CRAYWINCKEL, *De triumpheerende suyperheydt. Het leven, martelie ende mirakelen vande H. maeght ende martelaressen Dympna*, Mechelen, 1658². Voor Van Craywinckel, zie N.J. WEYNS, 'Craywinckel, Joannes Ludolphus, geestelijk schrijver'. In *NBW* 5, kol. 258-262.

⁶⁴) *Hs. Tongerlo*, no. AAT V 68 (= Corthouts, no. 255), W. BOSSCHAERTS, *Onomasticon sacrum Christi Salvatoris nostri, sive recensio nominum quae in S. Scriptura Christo tribuuntur cum eorum explicatione* [Mechelen, 1654], *Diatribai de primis veteris Frisiae*

Misschien was het in de ogen van zijn abt te studieus van aard en lag het te ver verwijderd van de concrete vroomheidspraxis. Naar aanleiding van een wonder dat zich op 21 oktober 1653 in de kapel van Onze-Lieve-Vrouwe van Goede Wil te Duffel had voorgedaan — een dode keerde terug uit het vagevuur — stelde de ervaren schrijver pastoor Philippus van Hoeswinckel zijn abt voor om dit mirakel te boek te stellen. Wichmans stemde hier graag mee in. Blijkens het voorwoord wilde Van Hoeswinckel met zijn boekje de wijsneuzen en ongelovige spotzuchtigen trotseren, die zich wellicht onder het lezerspubliek bevonden⁶⁵). Ook eerder, namelijk in de *Sabbatismus Marianus* en Van Herdegoms *Diva virgo candida* werd de bestaande kritiek op het wondergeloof besproken⁶⁶).

Door middel van deze publikaties werden ook controverse thema's aan de lezer voorgehouden. Zo werden onderwerpen onder de aandacht van clerus en kerkvolk gebracht, waarvan de realiteitswaarde door de Reformatie werd betwijfeld zoals het geloof in de heiligen- en relikwieverering, de daarmee samenhangende bedevaartspraktijk en het geloof in het vagevuur. Niet alleen de Mariadevotie, maar ook die van plaatselijke, regionale en zogenaamde 'nationale' heiligen, zoals Willibrordus en Bonifatius, werd op deze wijze bevorderd. Misschien werden deze heiligen en geloofsmartelaren gezien als geschikte identificatiemodellen, vooral voor de katholieken in de Noordelijke Nederlanden die onder het gezag stonden van de Zeven Provinciën. Met dit laatste aandachtspunt sloten deze schrijvers aan bij een tendens, die eveneens in de vormgeving van de Katholieke Reformatie boven de grote rivieren aanwezig was⁶⁷).

apostolis, Mechelen, 1650 en *Feria sexta, sive eius dignitas*, Mechelen, 1653. Zie G. VAN HERDEGOM, *Diva virgo candida*, p. 28-45, L. GOOVAERTS, *Ecrivains* 1, p. 77 en P.P.V. VAN MOORSEL, 'De devotie tot de H. Willibrord in Nederland van ongeveer 1580 tot ongeveer 1750'. In *Ons Geestelijk Erf* 31(1957)360 en 363 en 32(1958)157, 159-161 en 167.

⁶⁵) P. VAN HOESWINCKEL, *Wonderliicke openbaringhe vanden gheest van Elizabeth de Vos geschiedt inde capelle van Onse Lieve Vrouwe van Goeden Wille tot Duffel*, Antwerpen, 1654. Zie M. GIELIS, 'Dood, hiernamaals en terugkerende doden volgens de kerkelijke verkondiging en de exempelliteratuur'. In *Volkskunde* 91(1990)221, 222 en 224-226. In de eerste helft van 1644 bracht Van Hoeswinckel een Nederlandse editie uit van de geschiedenis van de voornoemde Mariakapel: *Onse L. Vrouwe van Duffele*, Antwerpen, 1644¹ [1667² en 1713³].

⁶⁶) Vgl. G. VAN HERDEGOM, *Diva virgo candida*, p. 321-348 en A. WICHMANS, *Sabbatismus Marianus*, p. 117 en 117-118.

⁶⁷) P.P.V. VAN MOORSEL, 'De devotie tot de H. Willibrord'. In *Ons Geestelijk Erf* 31(1957)341-361 en 363 en 32(1958)157, 159-161 en 167 en L.J. ROGIER, 'De cultus van Sint Willibrord bij de Apostolisch Vicarissen', en *Geschiedenis van het katholicisme in Noord-Nederland in de 16^e en 17^e eeuw* 2, Amsterdam, 1946, p. 766-770.

4.3. Ziekte en dood (1657-11 februari 1661).

Vanaf 1657 moet de gezondheid van Wichmans langzaam achteruit zijn gegaan. Sedert juli 1657 hield hij het novicenmeestersboek niet meer bij, vanaf 1660 schreef hij zijn brieven niet meer zelf en na 9 juli 1660 noteerde hij niet langer de sterfdata van zijn kanunniken. Wel keerde hij nog enkele malen naar de abdij terug in verband met de professie van nieuwe koorheren en de jaarlijkse pastoorsvergadering. De pontificale mis kon hij vanaf 1657 niet meer vieren en derhalve hadden de professies plaats in de abtskapel in het bijzijn van het convent. In het najaar van 1659 was hij lichamelijk zodanig verzwakt, dat hij zijn plaats van afgevaardigde in de Staten van Brabant moest opgeven. Daarom kozen de vertegenwoordigers van de tweede stand op 14 september een vervanger voor hem⁶⁸). Sedertdien verbleef Wichmans in het refugiehuis te Mechelen wellicht met het oog op een goede geneeskundige verzorging. Omdat hij langzaam seniel werd, ligt misschien ook hierin een reden waarom hij niet definitief naar de abdij terugging. Op 13 december 1660 keerde abt Wichmans in verband met een professie voor de laatste keer naar de abdij terug. Pas in die maand werd voor hem bij de vader-abt een coadjutor aangevraagd, maar zijn dood trad te vroeg in om nog een opvolger te kunnen aanstellen⁶⁹). Op 11 februari 1661 overleed op vijfenzestigjarige leeftijd Franciscus Augustinus Wichmans te Mechelen. Zijn oud-novice en provisor van de abdij, Siardus de Smet schreef een doodsbrief⁷⁰). Zijn lichaam werd in de abdijkerk van Tongerlo voor het hoogaltaar bijgezet; het grafschrift in het koor luidde als volgt:

DEO OPTIMO MAXIMO
REVERENDUS ADMODUM AC AMPLISSIMUS
DOMINUS
DOMINUS AUGUSTINUS WICHMANS

⁶⁸) AAT II 89 en 90 *Lijsten betreffende inkleding*, p. 32-33 (14 juli 1657, 31 mei 1659 en 28 juni 1660) en fol. 72^v (9 juli 1660) en IV 86 *Scheiding van abtsgoederen*, no. 52 (14 april 1660), L.J. VAN CRAYWINCKEL, *De triumpherende suyverheydt*, p. [5-6] en P. LENAERTS, 'Compte rendu des scéances des États'. In *APraem* 30(1954)97-98.

⁶⁹) AAT II 89 *Lijsten betreffende inkleding*, p. 33 (13 december 1660) en IV 55/2 *Abtsverkiezingen*, omslag *Wichmans*, no. 13 (19 december 1660) en H. LAMY, 'L'abbé Hugo d'Etival et la coopération des abbayes belges à son oeuvre historique'. In *APraem* 1(1925)265. "...labore et studii exhausti, senio gravati, et inde, prout habeo a maioribus, nonnihil puerescentis".

⁷⁰) AAT II 90 *Lijsten betreffende inkleding*, fol. 76^r (11 februari 1661). Zie **Bijlage 2**.

ABBAS XXXVIII HIC SITUS EST
 SATIS DIXI.
 DECOR DOMUS HUIUS,
 SCRIPTA PRAECLARA,
 ET VIRI INTEGRITAS
 CAETERA LOQUENTUR.
 OBYT A^o 1661.
 PRAELATURAE XVII.
 REQUIESCAT IN PACE⁷¹⁾.

4.4. Conclusie

In 1644 trad Augustinus Wichmans aan als 38ste abt van de abdij van Tongerlo (1644-1661). Middels dit ambt gaf hij op weer een andere wijze vorm aan de geloofsbeleving en de eer van orde en abdij. Toen hij rond het midden van de 17de eeuw abt werd, trof hij een goed geordende abdij aan, waar de studies zich in goede staat bevonden, waar de norbertijnse vroomheid werd gecultiveerd en waar de pastorale zending van de H. Norbertus — zoals die in het licht van de vroege Katholieke Reformatie werd begrepen — op de voorgrond stond. De abdij van Tongerlo kende in deze periode een grote toeloop van nieuwe kanunniken. Tijdens het abbatiaat van zijn voorganger Verbraecken (1629-1644) werden 57 novicen geprofest en tijdens Wichmans' regime waren dit er 53. Vanaf 1647 trad hij op als afgevaardigde namens de tweede stand in de Staten van Brabant, waartoe hij veelvuldig te Brussel moest verblijven. Het conventsleven werd sedertdien getekend door zijn afwezigheid (1647-1661). De begeleiding van het grote aantal aspirant-koorheren vormde een zware taak, die hij niet altijd naar behoren kon laten verrichten. Ten aanzien van hun kloosterlijke en intellectuele vorming is weinig bekend geworden. De theologische opleiding van de novicen was in elk geval in belangrijke mate positief-theologisch van aard en de visie van Augustinus inzake de genadeleer bleef als voorheen normgevend. Het positief-theologische studieklimaat werd voorzeker versterkt door de herbronning van de

⁷¹⁾ N. VAN DER MEULEN, *Continuatio seu prosecutio Sanderi*, p. 84B. "Aan God de Allerhoogste./ De zeer eerwaarde en verheven/ Heer/ Heer Augustinus Wichmans/ 38ste abt is hier gelegen/ ik heb voldoende gezegd./ De pracht van dit huis./ zijn heldere geschriften./ en de mans rechtschapenheid/ vertellen de rest./ Hij overleed anno 1661./ In het 17de jaar van zijn abbatiaat./ Hij ruste in vrede". Zie ook W. VAN SPILBEECK, *De abdij van Tongerlo*, p. 495.

orde op eigen geschiedenis en gelukzaligen, die ook abt Wichmans' aandacht had. Het niveau van de studies was hoog, alle koorheren dienden de graad van baccalaureus te behalen, een flink aantal werd zelfs licenciatus en drie Tongerlose premonstratenzers verwierven de doctorstitel.

De kloostertucht en de verzorging van de conventualen konden niet altijd goed worden gewaarborgd. Een belangrijke oorzaak van dit probleem was het geringe aantal functionarissen, die verschillende taken gelijktijdig uitoefenden. Ondanks de delegatie van een aantal volmachten aan de prior, bleef het moeilijk om het bestuur van de abdij goed in te richten. Wellicht was Wichmans bang om zijn greep op de abdij te verliezen en hield hij liever, ondanks de problemen die dit opleverde, zijn zeggingsmacht intact. Het viel in dit verband op, dat hij met betrekking tot de kloostertucht minder streng was dan de kloostervisitors en de functionarissen van de abdij. Jammer genoeg zijn er maar weinig bronnen voorhanden — bijvoorbeeld in de vorm van correspondentie tussen abt en abdij — die meer inzicht kunnen verschaffen in de wijze waarop hij vanuit Brussel leiding gaf aan het Tongerlose kloosterleven.

Het spirituele klimaat, waarin de norbertijnen van Tongerlo leefden, kon tot op zekere hoogte worden gereconstrueerd. Naast de eucharistische vroomheid en de gerichtheid op de verering van belangrijke personen uit de ordesgeschiedenis blijkt vooral de mariale devotie en het augustinisme van belang te zijn. Het Tridentijnse offerpriesterschap heeft ongetwijfeld een belangrijke rol gespeeld in de vorming en beleving van de priesterlijke identiteit. Het gegeven dat de eucharistische devotie met name vanuit de ordesoverheid werd gestimuleerd — hiertoe moet althans worden besloten op grond van de voorhanden zijnde bronnen — kan erop wijzen dat zij voor Wichmans persoonlijk van minder belang was. Ook de verering van de norbertijnse gelukzaligen werd door hem bevorderd. De aandacht voor een aantal figuren uit de ordesgeschiedenis in Van Herdegoms *Diva virgo candida* (1650) en de beelden van de H. Norbertus en zaligen van de orde maken dit zichtbaar (1644-1650). Volgens Van Herdegom was zijn boek een aanvulling op de *Brabantia Mariana Tripartita*. Wellicht ervoer Wichmans het ontbreken van een verhandeling over de betekenis van Maria voor de ordesgeschiedenis en -gelukzaligen in zijn hoofdwerk als een manco, dat nu werd verholpen. De mariale devotie zelf genoot als voorheen zijn warme belangstelling en kan derhalve beter worden geschetst. Waarschijnlijk was voor hem — enigszins in tegenstelling tot de eucharistische devotie — met

name de Mariadevotie de belangrijkste pijler van het norbertijnse leven. Zijn persoonlijke devotie en de vele kunstwerken die hij ter ere van haar liet oprichten, leggen hiervan getuigenis af. Maria werd voorgesteld als de middelares van de zondige mens bij uitstek. Daarenboven werd zij vereerd als de patrones van de abdij. Een gepaste mariale devotie bleek ook in verband met de verdediging van Cornelius Jansenius als criterium te kunnen functioneren voor de orthodoxie van het eigen geloof. De oprichting van het standbeeld van de H. Augustinus, het onderschrift daarvan (1644) en de zeven publikaties van Tongerloënses (1644-1647) aangaande het leven en de werken van deze kerkvader laten zien, dat hij een onverholen verdediger van de 'doctor gratiae' was. Dit wil overigens niet zeggen dat hij als 'jansenist' te boek moet worden gesteld, tenzij men hiermee wil aangeven dat hij de onbelemmerde bestudering van Augustinus voorstond. De kerkvader stond in de orde op een hoog voetstuk. Hij had immers de H. Norbertus op bovennatuurlijke wijze voorzien van zijn regel. De betekenis van de verering van de H. Familie en de herinrichting van de altaren in de abdijkerk (1647-1649) kunnen niet eenduidig worden geïnterpreteerd. De relevantie hiervan voor de vroomheidsbeleving van de norbertijnen van Tongerlo kan daarom niet worden geduid. Door de bank genomen handelde Wichmans ten aanzien van het spirituele leven in continuïteit met zijn voorgangers. In het bijzonder valt echter zijn betekenis op voor de bevordering van de mariale devotie. Met betrekking tot deze aspecten van de norbertijnse spiritualiteit is het vermeldenswaard, dat hij de door hem beschreven vroomheidspraktijken zelf beleefde en bevorderde.

Met name de pastoraatsuitoefening door de abdij van Tongerlo in Staats-Brabant in het algemeen en in de Meierij van 's-Hertogenbosch in het bijzonder zal Wichmans ernstig zorgen hebben gebaard. Vooral na 1648 ging een aantal bestaande voorwaarden voor de pastorale zielzorg verloren. De kerken werden genaast, de pastorieën in de Meierij in beslag genomen en het pastorele goed en de beneficiëes waaruit de (seculiere) zielzorgers werden onderhouden, onteigend. Het is dan ook zijn verdienste, dat hij in nieuwe structuren heeft voorzien. Daarnaast wist hij het aantal pastorale bedieningen te vergroten door de verwerving van nieuwe pastoorsplaatsen en door de vorming van nieuwe parochies. Ten aanzien van het onderhoud van de zielenherders in de parochies werd zijn beleid sterk afgekeurd. De beschuldiging, dat hij een slechte vader voor zijn kinderen was, was een ernstige aanklacht aan zijn adres. Kritieken aangaande de toeëigening van novale tienden en het verlangen

van de pastoors om zeggingsmacht te krijgen in Wichmans' bouwplannen kunnen erop wijzen, dat hij zijn zielzorgers financieel beknotte om eigen bouwprojecten te realiseren. Verder onderzoek naar de verhouding tussen de pastoors en hun abt kan wellicht meer inzicht geven in deze kwesties. Ook greep hij actief in het pastoraat in door middel van zijn benoemingsbeleid, dat overigens niet zonder kritiek bleef. Het is interessant te zien, dat te Tilburg een zelfbewuste houding van de parochianen zichtbaar wordt. Zij bleken niet genegen te zijn om goede zielzorgers voor onbekenden in te ruilen. Misschien volgde abt Wichmans hier een bepaalde strategie: indien de eigenheid van de premonstratense orde wordt getekend door het streven om het beschouwende leven in het actieve leven te vervolmaken, dan ligt het voor de hand dat beide componenten in het leven van elke norbertijnse kanunnik werden gerealiseerd, tenminste dat dit werd nagestreefd. Wellicht trachtte Wichmans te voorkomen dat er twee groepen koorheren ontstonden, namelijk een die het pastoraat uitoefende en een die de abdij bewoonde en het koorgebed verzorgde. Mede onder invloed van het groeiende aantal Tongerloënses werd het aantal pastorale bedieningen uitgebreid, zodat aan het einde van zijn abbatiaat het aantal zielzorgers met ongeveer een kwart was toegenomen.

Binnen de nieuw geschapen pastorale kaders in Generaliteits-Brabant hechtte Wichmans zijn goedkeuring aan initiatieven, die zich in de lokale kerken zelf ontwikkelden, maar van een duidelijk vooropgezet plan in deze is slechts weinig gebleken. Ten aanzien van de wijze waarop de Tongerloënses werden voorbereid op het pastoraat, kunnen slechts vermoedens worden uitgesproken. Hetzelfde geldt voor de pastoraatsuitoefening zelf. De vormgeving van pastoraat en in het bijzonder de sacramentele zielzorg door de abdij van Tongerlo in het midden van de 17de eeuw verdient dan ook een nadere bestudering. Uit de bijdragen van de pastoors voor het provinciaal-kapittel van 1656 blijkt wel, dat zij hechtten aan een strenge biechtpraktijk. In welke mate dit aanleiding gaf tot rigoristische praktijken is nog niet duidelijk. Het ontstaan van dit pastorale probleem wijst op de toename van de communiefrequentie in de norbertijnse parochies. Hier werd een optie van Wichmans gerealiseerd, die reeds in zijn geschriften in de jaren '20 en ook later werd voorgestaan. De aandacht voor de Mariavroomheid was een duidelijke constante van zijn abbatiaat, ook waar het de pastorale bediening in de Tongerlose parochies betreft. De bevordering van de Mariadevotie en het rozenkransgebed in het bijzonder — zoals te Tilburg — was een streven,

dat reeds onder zijn voorgangers werd gecultiveerd. Indien de gelegenheid zich voordeed, werd deze devotie actief door hem gestimuleerd. Hierbij viel de 'kerstening' van spontane vroomheidsuitingen op.

De vele boeken die de buitenheren tijdens Wichmans' abbatiaat vervaardigden, waren vooral gericht op de bevordering van de vroomheid en daarmee op de verdediging van controvers-theologische thema's. Lokale en regionale heiligen en heilighdommen en onderwerpen als de bedevaart, de heiligenverering en het bestaan van het vagevuur werden onder de aandacht van clerus en gelovigen gebracht. Hier komen tendensen naar voren, die bijvoorbeeld ook in de Hollandse Zending hun invloed deden gelden. Deze constatering doet de vraag rijzen, of en in welke mate de doorwerking van de Katholieke Reformatie in de orde van Prémontré en met name in de abdij van Tongerlo kan worden verbonden met haar lokaal-kerkelijke context. Zo kan ook de vraag worden gesteld, of en op welke wijze de orde van Prémontré zich onderscheidt van de andere reguliere geestelijkheid en de seculieren die zich met de parochiezielzorg inlieten.

Samen met de boeken die het leven en de werken van de kerkvader Augustinus tot onderwerp hebben, laten deze publikaties zien dat Wichmans niet gespitst was op de produktie van theologische traktaten. Eerder stond de concrete vroomheidsbeleving op de voorgrond. Genoemde boeken waren niet zozeer polemisch van aard, maar trachtten juist de 'binnenkant' van de vroomheidspraxis uit te tekenen. Daarmee stonden deze werken op een lijn met die van de abt zelf. De duidelijkste voorbeelden waren de *Diva virgo candida* van Gerard van Herdegom, waarvan Wichmans de anonieme co-auteur was, en *De triumpherende suyverheydt* van Ludovicus van Craywinckel, die het in de jaren '20 door frater Wichmans voorgenomen plan realiseerde om een leven van de H. Dymrna te schrijven. Daarmee zijn twee voorbeelden gegeven, waaruit kan blijken dat hij een heel eigen stempel heeft willen drukken op de spiritualiteitsbeleving en de theologische visie van zijn onderdanen. Nader onderzoek zal moeten uitwijzen, of dit een systematisch aspect van zijn abbatiaat was. Indien dit het geval was, zal zijn veelvuldige afwezigheid van de abdij een effectieve uitvoering ervan hebben bemoeilijkt.

Slotbeschouwing

Wichmans ontwikkelde zich in de loop der jaren tot een degelijk en bekwaam theoloog. De nauwkeurigheid waarmee hij zijn publikaties

verzorgde en zijn bezorgdheid om de kwaliteit van de werken van zijn onderdanen, laten iets zien van zijn nauwgezetheid en verantwoordelijkheidsbesef. Dezelfde precisie, gecombineerd met een zekere hardnekkigheid, legde hij aan de dag bij het bestuur van de parochies Mierlo en Tilburg. Illustratief in dit verband is zijn weerstand tegen de Tilburgse schepenbank. Ten aanzien van dit dorpsbestuur trad pastoor Wichmans zelfs zo fel op, dat hier bijna sprake is van naijver. De bewaking van een goed godsdientig en zedelijk leven van zijn gelovigen was volgens hem de belangrijkste taak van een parochieherder. Deze rol heeft hij — ook naar zijn eigen maatstaven geoordeeld — op adequate wijze vervuld. Derhalve kan worden vermoed, dat hij consequent een verbinding wist te leggen tussen ideaal en praktijk. Hij moet worden gezien als een vroom en godvruchtig man, die zijn leven ervoer als een roeping van Godswege. De vroomheidspraktijken die zijn voorkeur hadden en die hij in zijn geschriften beschreef, trachtte hij ook bij zijn parochianen en onderdanen in te voeren. Daarbij was hij zich zozeer bewust van zijn zending, dat hij zich vrijwel geheel met zijn achtereenvolgende functies vereenzelfdigde. Vooral zijn optreden als pastoor en abt gaf hiervan blijk. Zo kon hij zijn strijd tegen het calvinisme in woord en daad omzetten en geneerde hij zich voor zijn (gedwongen) afwezigheid van de parochie Tilburg. Blijkens de verschillende functies, die hij voordien binnen en buiten de abdij had vervuld, moet hij volgens zijn confraters voldoende opvoedkundige kwaliteiten, diplomatieke gaven en bestuurlijke bekwaamheid hebben bezeten om het abbatiaat van de abdij Tongerlo naar behoren te vervullen. Aan deze geschiktheid wist hij echter niet altijd even goed uitdrukking te geven. Als abt van Tongerlo zette hij een koers uit, die getuige de daartegen ingebrachte klachten van buitenheren en conventualen niet altijd als even realistisch of haalbaar werd gezien. Enige ijdelheid kan Wichmans niet worden ontzegd. Dat moge blijken uit de verschillende portretten, die hij van zich zelf liet vervaardigen, het relaas van Van Herdegom over zijn bevordering van de Mariadevotie en de vele met zijn naam gesigneerde opschriften in en rond de abdij. Tegelijkertijd moet hij een zeker gevoel voor humor hebben bezeten. Dat wordt althans zichtbaar in enkele van zijn brieven en werken.

In de ogen van de hervormer van de Lotharingse kring, Servais de Lairuelz (†1631), moet Wichmans op bepaalde punten zeker geen goede abt zijn geweest. De bevoordeling van zijn familieleden, de uitgaven voor zijn persoonlijke verzorging, zijn minder rigoureuze strengheid ten aanzien van het kloosterleven en zijn zeker als barok te karakteriseren

kunstzin waren voor De Lairuelz laakbare gedragingen⁷²). Waarschijnlijk moet Wichmans worden gelokaliseerd op de overgang van het strenge en veeleisende elan van de vroege Katholieke Reformatie (zie zijn werken) naar de uitbundige, enigermate zelfgenoegzame en optimistische barokke vroomheid (zie zijn levenswijze en kunstzin). Zijn publikaties kunnen zowel inhoudelijk als qua vormgeving binnen de Katholieke Reformatie worden gesitueerd. Zij geven blijk van een uitgesproken positief-theologische, met name historiserende benaderingswijze en hebben een duidelijk compilerisch karakter. Het brongebruik dat met deze methode is geïmpliceerd, is in zekere zin eclectisch te noemen: elk werk dat bruikbaar materiaal bevat, wordt zonder onderscheid van stroming of richting gebruikt. Deze karakteristiek werd ook zichtbaar met betrekking tot Wichmans' vorming binnen de abdij en te Leuven. Wellicht moet de Katholieke Reformatie — als een antwoord op de Reformatie — worden gezien als een crisisverschijnsel. In een tijd van ideologische tweespalt en identiteitsverlies zochten rooms-katholieke theologen naar een nieuwe ideologie, naar een raamwerk waarbinnen het rooms-katholieke geloof als verstaanshorizon kon functioneren. Dit maakte het beroep op de traditie noodzakelijk en daartoe werd deze traditie met een zekere willekeur onderzocht en gebruikt.

In het geval van Wichmans is toch wel enigszins duidelijk geworden dat hij binnen het lokaal-geografische kader van zijn arbeidsterrein een bijdrage heeft geleverd tot de uitbouw van die nieuwe confessionele ideologie, een verstaanshorizon die tot Vaticanum II overheersend is geweest. Hij was daarvan overigens eerder een exponent en bevorderaar dan een origineel vormgever. Hij bouwde in dat opzicht veeleer voort op het werk van zijn voorgangers, in het bijzonder Adrianus Stalpaerts. Overigens was zijn uitstraling als schrijver niet bijzonder groot. Zo werden vrijwel al zijn boeken in het Latijn geschreven en beleefden zij althans in de 17de eeuw waarschijnlijk slechts een enkele druk. Alleen de *Sabbatismus Marianus* werd in het Nederlands vertaald, maar deze uitgave kende eveneens slechts één druk.

Sola Dei totum gloria claudat opus.

Twentestraat 99
NL-5018 BD Tilburg

F.J.M. HOPPENBROUWERS

⁷²) Zie E. DELCAMBRE, *Servais de Lairuelz*, p. 16-17.

Bijlage 1. Lijst met werken van Augustinus Wichmans (1615)/1621-1658¹⁾

Handschriften

1. Handschriftelijke notities van Wichmans bij het *Diarium ecclesiasticum* (ca. 1626?)²⁾.

Dit handschrift bevond zich in een exemplaar van de *Apotheca spiritualium pharmacorum*, dat in 1884 te Antwerpen bij een veiling uit het Tongerlose boekbezit werd verkocht. De huidige verblijfplaats is onbekend.

2. Een handschrift over het leven van de H. Dymphna, *Vitam et miracula Sanctae Dimphnae primiceriae Brabantiae virginis-martyris et magnae daemono-mastygis* (voor 1641)³⁾.

Reeds in de periode 1612-1630 had Wichmans zich voorgenomen een vita van deze heilige te schrijven, maar dit plan werd toen niet gerealiseerd. Hij slaagde hierin wel tijdens zijn 'verbanning' uit de parochie Tilburg, maar het handschrift zou circa 1640 bij de drukker zoek zijn geraakt. Het werd later gebruikt door Ludovicus van Craywinckel, die naar eigen bewering zijn materiaal goeddeels daaraan had ontleend⁴⁾. Waarschijnlijk is dit handschrift verloren gegaan.

3. A. WICHMANS, *Syntagma pastorale. De antiquitate et necessitate catechismi, de instructione pauperum, rudium agrorum, ac puerorum. Ad omnes pastores ecclesiasticos eorumque vicarios*, [Alphen, 1641] — 2 delen; fol. 1^v-211^v en 1^r-77^v; in-4^{o5}).

Toen Wichmans gedwongen afwezig was van het pastoraat van Tilburg heeft hij enkele werken vervaardigd waaronder deze *Syntagma pastorale*.

¹⁾ J. CORTHOUTS, *Inventaris van de handschriften in het abdijarchief te Tongerlo*, p. 145-146 en 271 en L. GOOVAERTS, *Ecrivains* 2, p. 389-394 noemen nog een aantal handschriften, waarvan echter het bestaan onbekend is gebleven of het auteurschap onduidelijk is.

²⁾ L. GOOVAERTS, *Ecrivains* 2, p. 391.

³⁾ AAT V 69 *Syntagma pastorale*, fol. 7^v.

⁴⁾ L.J. VAN CRAYWINCKEL, *De triumpheerende suvereyndt*, p. [4-6 en 7-8].

⁵⁾ AAT V 69 en 71 *Syntagma pastorale*.

Zijn ballingschap te Antwerpen en Alphen stelde Wichmans in staat om vanaf een afstand na te denken over de aard van de premonstratense pastoraatsuitoefening. Meer dan tien jaar werkzaam als parochieherder zette hij zijn visie op papier. Dit werk was vooral bestemd voor de premonstratense zielzorgers die in het dorpspastoraat werkzaam waren. De inhoud van het boek kan in drieën worden gedeeld. Eerst worden de aard, de oorsprong en de geschiedenis van de catechismus (vanaf de zondeval tot en met Norbertus en de Parijse theoloog Johannes Gerson) uiteengezet, worden de bestaande kerkelijke wetgeving en de broederschappen tot de bevordering van het geloofsonderricht besproken en wordt 'De gulden catechismus' van Gerson tot voorbeeld gegeven (hoofdstuk 1-14 en 33, 37 en 38). Dan komen een aantal formele en inhoudelijke aspecten van het catechismusonderwijs voor de plattelandsbevolking aan de orde, zoals de wijze waarop de zielzorgers hun onderdanen dienen te benaderen, de vergroting van de biecht- en communiefrequentie en de bevordering van de mariale devotie (hst. 16, 21-22, 28-32 en 34). Tot slot geeft Wichmans nog een aantal richtlijnen voor de zielzorgers. Zij moeten een voorbeeldig leven leiden, dat onder andere bestaat in het stichtend converseren met de parochianen, de onthouding van de jacht, de zorg voor het eigen geestelijk leven en zieleheil en voor dat van de parochianen (hst. 15, 17-20, 23-27 en 35). De stof wordt op de voor Wichmans gebruikelijke manier gepresenteerd. Zijn historische en patristische interesse komt ook in dit werk duidelijk naar voren. Zijn verhaal wordt onderbouwd met synodale, diocesane en ordesstatuten, met voorbeelden uit de pastorale praktijk, met dichtverzen van onder andere klassieke auteurs en met contemporaine exempels. Dit werk sloot ongetwijfeld aan op een bestaande interesse binnen de abdij van Tongerlo voor de wijze waarop de norbertijnse pastoraatsuitoefening plaats moest hebben. Het idee van een pastoorshandboek, dat bovendien is toegespitst op de catechese, heeft Wichmans wellicht ontleend aan de Tongerloose koorheer Guilielmus Drunaeus. Misschien dienden echter andere werken als inspiratiebron. De kerkvader Augustinus zelf had een catechismus voor de plattelandsbevolking samengesteld en in opdracht van prelaat Stalpaerts werd het vijftiende-eeuwse boek *De regimine rusticorum* (*Het bestier der Landt-lieden*) van de kartuizer Werner Rolevinck door Jan David Heemssen vertaald⁶).

⁶) *Hs. Tongerlo, Abdijarchief*, no. AAT V 66 (= Corthouts, no. 132), G. DRUNAEUS, "Pastorale: handboek voor de parochiezielzorg (Nederlands en Latijn)", [einde 16de/begin 17de eeuw], AURELIUS AUGUSTINUS, *De catechizandis rudibus*, Turnhout, 1969,

Gedrukte werken

O. J.-B. WILS, *Epigrammata de viris vitae sanctimonia illustribus ex ordine Praemonstratensi*, Leuven, 1615 — 24 [31] p.; in-4^{o7}).

Deze publikatie werd het eerst door W. van Spilbeeck toegeschreven aan Wichmans. Dit deed hij op grond van een notitie gemaakt door een bezitter in een exemplaar van de *Epigrammata*, die Wichmans als auteur aanwees. Een bevestiging hiervan vond hij in het feit, dat een tweetal gedichten uit dit werkje in Wichmans' *Rosa candida et rubicunda* voorkomt. Het auteurschap van Wichmans is echter niet onomstreden. In de eerste plaats was het pseudoniem J.-B. Wils de naam van een bestaand persoon, te weten een karmeliet die te Antwerpen werkzaam was. Daarnaast komt het boekje niet voor in Wichmans' boekinventarissen, waarin wel andere van zijn publikaties figureren. Tevens staat vast dat Wichmans in de periode tussen 1615 en 1625 geen enkel zelfstandig werk heeft geproduceerd, ofschoon hij toentertijd waarschijnlijk veel meer gelegenheid had om literair actief te zijn dan tijdens zijn artesstudie te Leuven. In dit boekje beschrijft de auteur in korte verzen (epigrammen) een groot aantal figuren uit de ordesgeschiedenis. Het werk is opgedragen aan prelaat Stalpaerts en is geschreven naar aanleiding van de bespreking van een aantal gelukzaligen van de orde door de historicus A. Miraeus⁸).

1. Twee lofdichten, zonder titel, in L. LANDTMETER, *Commentarius brevis ad regulam* (1621) — 1 p.; 7 regels en 36 r. in 2 kol.; in-8^{o9}).

In het eerste gedicht spreekt Wichmans zijn lof uit over de inspanningen van zijn confrater Landtmeter om dit werk tot stand te brengen en

p. 115-178 en A. KEERSEMAECKERS, 'Jan David Heemssen (1581-1644). Het Bestier der Landt-lieden (1624). De vertaling van een vijftiende-eeuws boek voor plattelandspastoraal'. In *Bijdragen tot de geschiedenis* 64(1981)167-191.

⁷) A. WICHMANS, *Epigrammata de viris vitae sanctimonia illustribus ex ordine Praemonstratensi*, ed. I. v[AN] S[pILBEECK], Tamines, 1895.

⁸) AAT IV 135/2 *Inventarissen*, no. 306 (1616), 353/1 (1618) en 369/2 (1619), IV 136 *Inventarissen*, no. 389 (1620), 440/1 (1624), 464 (1626), 474 (1628) en 489 (1629) en IV 137/1 *Inventarissen*, no. 513/5 (28 augustus 1635), A. MIRAEUS, *Chronicon ordinis Praemonstratensis*, Keulen, 1613, *Epigrammata*, ed. I. v[AN] S[pILBEECK], p. vi-vii, L. GOOVAERTS, *Ecrivains* 2, p. 389-390 en N.J. WEYNS, 'Wichmans (Wychmans), Augustinus Franciscus, abt en geestelijk schrijver'. In *NBW* 5, kol. 1004.

⁹) L. LANDTMETER, *Commentarius brevis ad regulam*, p. 6.

bespreekt hij de daaraan verbonden hemelse beloning. In het tweede gedicht prijst Wichmans de kerkvader Augustinus, die onder andere wordt voorgesteld als de wetgever, leermeester en leider van de koorheren van Prémontré met betrekking tot het kloosterleven.

2. *Dionysio Mudzaert Magnam ab Orbo condito deductam historiam ecclesiasticam publicanti encomiasticum*. (1622) — 1 p.; 23 r. proza en 38 r. poëzie in 2 kol.; in-folio¹⁰).

Bij gelegenheid van de uitgave van een nederlandstalige kerkgeschiedenis door zijn confrater Dionysius Mudzaert schreef Wichmans een lofprijzing in proza en poëzie aan de auteur. In de lofrede prijst Wichmans het werk van de historicus Caesar Baronius, de *Annales ecclesiasticae*, waarop Mudzaert zich met name had geïnspireerd. Het werk van Baronius wordt voorgesteld als de meest betrouwbare voorhanden zijnde kerkgeschiedenis.

3. A. WICHMANS, *Rosa candida et rubicunda, id est: Venerabilis Petrus Calmphoutanus, ex canonico norbertino ecclesiae Tungerloensis pastor in Haren, crudelissimo martyrio a Geusis interemptus anno M.D.LXXII*, Antwerpen, 1625 — 61 p.; in-8^o¹¹).

Dit werk is een zeer beknopt leven van de Tongerlose pastoor Petrus Janssen van Kalmthout, die naar men te Tongerlo meende door de Geuzen was vermoord toen hij zijn geloof niet wilde afzweren. Daarbij ging het Wichmans vooral om de verering van deze pastoor van het Noordbrabantse Haaren. In het voorwoord aan de lezer merkt hij op hoe hij al lezend in het doodboek van de abdij de naam van Janssen tegenkwam en zich beklaagde over het onrecht, dat heiligen weliswaar in de hemel worden geëerd maar op aarde daarentegen in de vergetelheid weggewijnen. Wichmans wil deze geschiedenis vertellen, opdat het leven en de

¹⁰) D. MUDZAERT, *De kerckelycke historie*, p. [5].

¹¹) Vgl. A. WICHMANS, *Brabantia Mariana Tripartita*, p. 776, A. ERENS, *Tongerloo en 's-Hertogenbosch*, p. 214, TH. GOOSSENS, 'Pastoor Petrus Janssen te Haaren †1572'. In *BB* 10(1929-1930)199-200, É. DE MOREAU, *Histoire de l'Église en Belgique* 5: *L'Église des Pays-Bas 1559-1633*, Brussel, 1962, p. 181-182 en W. VAN SPILBEECK, *De abdij van Tongerlo*, p. 326-328.

dood van Petrus Janssen de lezer — die zijn leven wil heiligen — tot voorbeeld zijn en tot verering opwekken¹²). Wichmans was er blijkbaar van overtuigd dat Janssen onder de gelukzaligen was opgenomen, want hij schroomt er niet voor over de Zalige Petrus te spreken¹³). Petrus Janssen wordt door Wichmans voorgesteld als een ijverige en waakzame pastoor, die het ideaal van het Tridentijns priesterschap belichaamt en desnoods standvastig de dood ingaat zonder aan zijn geloof te verzaken. In deze hoedanigheid wordt hij tot voorbeeld gesteld aan alle (norbertijnse) pastoors, die bedreigd door calvinistische predikanten en soldaten het rooms-katholieke geloof verkondigen. Wichmans vergelijkt de vervolgingen van zijn tijd met die van Diocletianus (284-305)¹⁴). Zijdellings maakt hij enige historisch-kritische opmerkingen omtrent zijn bronnen, die zijns inziens of sterk overdreven of in tegenspraak waren met de 'feiten' zoals hij die kende. Tevens roert hij thematieken uit de discussie omtrent de aard van de premonstratense orde kort aan¹⁵).

4. A. WICHMANS, *Apotheca spiritualium pharmacorum contra luem contagiosam et aliosque morbos*, Antwerpen, 1626 en *Diarium ecclesiasticum de sanctis contra pestem tutelaribus*, z.p., z.j. [Antwerpen, 1626] — 422 en 116 p.; in-4°.

Bij gelegenheid van de wijding van de dominicaan Michaël Ophovius tot bisschop van 's-Hertogenbosch in 1626 werd de *Apotheca spiritualium pharmacorum* aan hem opgedragen. De aanleiding voor deze publikatie is waarschijnlijk gelegen in de dood van een drietal confraters van Wichmans, die binnen enkele dagen aan de pest waren overleden. De abdij van Tongerlo bediende een dertigtal parochies in het hertogdom Brabant en daarom vormden besmettelijke ziekten in deze regio een ernstig gevaar en een praktisch probleem voor de norbertijnse pastoraatsuitoefening. Het beleg van Breda door Spinola (1625) wordt door Wichmans in de inleiding aangegrepen om het oorzakelijk verband tussen oorlog, hongersnood en besmettelijke ziekten aan te geven¹⁶). Met dit werk, een "bewaarplaats met geestelijke geneesmiddelen", wil Wichmans zijn

¹²) *Rosa candida et rubicunda*, p. [6 en 7] en 22-23.

¹³) *Rosa candida et rubicunda*, p. 39.

¹⁴) *Rosa candida et rubicunda*, p. 3, 5, 6, 8, 11, 16-17 en 19.

¹⁵) *Rosa candida et rubicunda*, p. [6-7], 3, 10 en 31-32.

¹⁶) *Apotheca spiritualium pharmacorum*, p. [5-8 en 10].

lezers — en via hen de gewone gelovigen — ten dienste zijn met gebeden, kerkelijk goedgekeurde amuletten, heiligen en goede werken, die kunnen helpen om ziekten zoals de pest af te wenden¹⁷). Dat juist de besmettelijke ziekten door Wichmans worden besproken, mag ook om een andere reden geen verbazing wekken, want met de besmettelijkheid en daarom de willekeur van deze ziekten stelt zich tevens de vraag naar de redelijkheid van God. Indien zij enkel en alleen op grond van hun overdraagbaarheid mensen treffen, dan zou daarmee de onredelijkheid van Gods heilsbestel zijn aangetoond. Waarschijnlijk is het werk bedoeld voor de parochiepriesters, opdat zij zich zelf en hun gelovigen wapenen tegen besmettelijke ziekten.

De titel van het boek is wellicht ontleend aan het werk van de jezuïet Etienne Binet de *Apoteke der geestelicken medicinen*¹⁸). In een aantal inleidende hoofdstukken bespreekt Wichmans de oorzaken van de ziekten. De erfzonde wordt aangeduid als de 'oeroorzaak' en vervolgens de persoonlijke zonde, die van de ouders en van de vorsten. Omdat de ziekten gegeven zijn met het menselijke bestaan beveelt Wichmans het gebruik van bovennatuurlijke medicijnen in combinatie met natuurlijke geneesmiddelen van harte aan¹⁹). Als de belangrijkste reden van de ziekten ziet Wichmans het opvoedkundig karakter ervan: God handelt als een schoolmeester, die zijn leerlingen bestraft²⁰). Met name de goede werken zijn daarom volgens Wichmans het middel bij uitstek om de besmettelijke ziekten af te wenden. Hierbij gaat Wichmans uitgebreid in op de katholieke opvatting van de goede werken in tegenstelling tot die van de Reformatie²¹). In het vervolg worden allerlei heiligen, amuletten, etcetera opgesomd, die de besmettelijke ziekten kunnen voorkomen.

Het *Diarium ecclesiasticum* is, getuige de titelpagina, bedoeld voor gelovigen van welke levensstaat dan ook. Dit boek vormde de uitwerking van een gedachte, die Wichmans in de *Apotheca spiritualium pharmacorum* had ontwikkeld. Hij meende dat het zeer profijtelijk kon zijn om besmettelijke ziekten te voorkomen, wanneer een gelovige iedere maand een bepaalde heilige als patroon zou kiezen²²). Om deze keuze te

¹⁷) *Apotheca spiritualium pharmacorum*, p. [10 en 12-13]. Zie C. CASPERS, 'Duivellbannen of genezen op 'natuurlijke' wijze', p. 63-64.

¹⁸) E. BINET, *Apoteke der geestelicken medicinen, oft vertroostinghe ende verheuginghe voor siecke, droeve ende benauwde personen*, Antwerpen, 1621.

¹⁹) *Apotheca spiritualium pharmacorum*, p. 1-49 en i.h.b. 6-7.

²⁰) *Apotheca spiritualium pharmacorum*, p. 49-61 en i.h.b. 57.

²¹) *Apotheca spiritualium pharmacorum*, p. 61-65.

²²) *Apotheca spiritualium pharmacorum*, p. 369-373 (Cap. LXXVI - 'De eligendo per singulos menses sancto tutelari contra pestem').

vereenvoudigen vervaardigde Wichmans deze ‘kerkelijke kalender van schutsheligen tegen de pest’. Tot voorbeeld diende een werk van de Leuvense theologieprofessor Johannes Molanus, die een kerkelijke kalender van heilige ‘artsen’ had vervaardigd²³).

5. A. WICHMANS, *Dissertatio historica de origine ac progressu coenobii Postulani*, Antwerpen, 1628 — 39 p.; in-4°.

Deze historische verhandeling verscheen naar aanleiding van de installatie van Johannes du Chesne als tweede abt van de abdij van Postel in 1628. Het voorwoord is een lofrede gericht tot de nieuwe abt. Een tweede aanleiding tot dit kleine werk vormde de verheffing van de proosdij Postel — een stichting van Floreffe — tot abdij in 1621. In een veertigtal pagina’s beschrijft Wichmans allereerst de plaats van de norbertijnse orde tussen andere, nieuwe en oude kloosterorden in heilshistorisch perspectief. In zijn ogen zijn bijvoorbeeld de orden der premonstratenzers, dominicanen, franciscanen en jezuïeten ontstaan om de toen heersende ‘ketterijen’ te bestrijden. Hiermee wil Wichmans tevens de actualiteit van de orde van Prémontré aantonen, die met Norbertus als stichter en als eucharistische heilige de Tridentijnse sacramentsopvatting tegen de protestanten verdedigt. Het grootste deel van het boekje behandelt de stichting (1140) en de groei van de proosdij Postel. Hiertoe heeft Wichmans gebruik gemaakt van cartularia en handschriften, die hij zowel te Postel als in de eigen abdij had geraadpleegd. Langs die weg tracht Wichmans vooral inzicht te geven in de juiste ouderdom en de geschiedenis van Postel. In dit verband weidt hij kort uit over de stichtingsdatum van de abdij van Tongerlo en citeert hij uit een valse stichtingskroniek²⁴).

6. A. WICHMANS, *Sabbatismus Marianus*, Antwerpen, 1628 — 278 p.; in-8°.

Met deze publikatie wilde Wichmans in de eerste plaats de mariale devotie en daarmee tevens de naastenliefde tot de medemens bevorderen.

²³) *Diarium ecclesiasticum*, p. [1 en 3] en J. MOLANUS, *Medicorum ecclesiasticum diarium*, Leuven, 1595.

²⁴) *Dissertatio historica*, p. [20]. Zie ook A. ERENS, ‘De valsche stichtingskronijk der abdij Tongerlo’.

Hiertoe laat hij zien op welke wijze de zaterdagse devotie tot Maria moest plaatshebben en toont hij de oorsprong en het nut van deze praktijk aan²⁵). De aanleiding tot deze publikatie is voor Wichmans het gegeven, dat Maria — als de spirituele echtgenote van zijn geestelijke vader, de H. Norbertus — zijn geestelijke moeder is. Bovendien ziet hij de devotie tot de H. Moeder Gods als een noodzakelijk geestelijk tegengif tegen het calvinisme.

Het boekje richtte zich allereerst tot de parochieclerus. Om de mariale devotie te vergroten wijst Wichmans bijvoorbeeld op de noodzaak om bij de gelovigen “Eene soeten mont [te] maecken”, dat wil zeggen om hen tot de verering van Maria op te wekken door bij de preek een Maria-wonder te vertellen. Tevens spoort Wichmans de clerici aan om een grotere devotie tot Maria aan de dag te leggen dan de ongeletterde en eenvoudige leken, die volgens Wichmans enkel het ‘Ave Maria’ bidden²⁶). Dat dit werk in 1633 in een nederlandstalige vertaling uitkwam, getuigt van het succes dat het boekje bij het lezerspubliek moet hebben gehad. Nu konden ook minder geletterde leken kennis nemen van de bijzondere zaterdagse Mariaverering²⁷). Het betoog van de *Sabbatismus Marianus* bestaat uit een combinatie van theologische discussies en historische ‘feiten’ uit klassieke, profane en kerkelijke geschiedenissen en wordt geïllustreerd met middeleeuwse exempels en soms contemporaine wonderen²⁸). De humor die Wichmans her en der in dit toch wel serieuze werk ten toon spreidt, mag opmerkelijk heten²⁹).

7. A. WICHMANS, *Brabantia Mariana Tripartita*, Antwerpen, 1632 — 1058 p.; in-4°.

De *Brabantia Mariana* is Wichmans' hoofdwerk, waaraan hij in ieder geval sedert 1628 tot en met het najaar van 1632 heeft gewerkt. Blijkens het voorwoord is dit boek bedoeld als een vervolg op de *Sabbatismus Marianus*. Het doel dat Wichmans beoogde, is driedelig. In de eerste

²⁵) *Sabbatismus Marianus*, p. [7, 8 en 9].

²⁶) *Sabbatismus Marianus*, p. 157, 159-161, 162-163, 235 en i.h.b. 158 en 167-168.

²⁷) *Den saterdagh van Onze Lieve Vrouwe*, Antwerpen, 1633 met een voorwoord van de vertaler Johannes Drunaeus.

²⁸) Zie ook C.N.G. DE VOOYS, *Middel nederlandse legenden en exempelen. Bijdrage tot de kennis van de prozaliteratuur en het volksgeloof der Middeleeuwen*, Groningen-Den Haag, 1926, p. 366-367.

²⁹) *Sabbatismus Marianus*, p. 214, 231 en 232-233.

plaats wil hij Maria's eer bevorderen door haar devotie te stimuleren en deze bij 'buitenlanders' aan te bevelen als eigen aan de lokale kerk sedert de apostolische zending van het christendom in de Lage Landen. Vervolgens noemt hij als reden van zijn boek de bestrijding van de 'ketterij'. Tot slot wijst hij op de bijzondere verdiensten die aan deze verering zijn verbonden, want zij geldt als een voorteken van bijzondere uitverkiezing. Daarnaast spreekt hij nog de hoop uit, dat hij voor andere geleerden de weg heeft geopend om hun studies verder voort te zetten³⁰). De verbreiding van de Mariadevotie wordt door Wichmans voorgesteld als de meest eigen pastorale opdracht van de orde van Prémontré³¹). Omdat dit werk in het Latijn is geschreven en in het voetspoor treedt van de *Sabbatismus Marianus* zal de *Brabantia Mariana* vooral een clericaal en geleerd publiek op het oog hebben gehad. Het expliciet theologisch karakter van Wichmans' 'opus magnum' is echter — zo op het eerste oog te oordelen — geringer dan van zijn vorige Mariawerk. In het eerste deel behandelt Wichmans de oorsprong van de mariale devotie in het algemeen, in de Nederlanden en vooral in Brabant. Dan geeft hij in het tweede deel een overzicht van de verschillende steden en dorpen, waar Maria op bijzondere wijze werd vereerd. Tot slot bespreekt hij in het derde deel de kloosters en abdijen, die onder het patronaat van Maria stonden. De structuur van het boek werd waarschijnlijk gemodelleerd naar het voorbeeld van Ferreolus Locrius' *Chronica anacephalaeosis Mariae augustae Virginis Deiparae*³²). Naar eigen zeggen had Wichmans een kritische afweging gemaakt van de voorhanden zijnde bronnen. Desalniettemin deelden degenen, die hem van materiaal voorzagen, niet altijd in zijn goede bedoelingen. Zo blijkt dat Wichmans met betrekking tot O.L.V. van Sterre-Borne te Butsel (België) zich heeft laten misleiden door de vrouwe van het dorp, die de Mariadevotie aldaar wat wilde stimuleren. Daartoe werd een valse kroniek samengesteld, die Wichmans kritiekloos heeft verwerkt³³).

³⁰) *Brabantia Mariana Tripartita*, p. [18 en 21-22].

³¹) *Brabantia Mariana Tripartita*, p. 680-694.

³²) F. LOCRIUS, *Chronica anacephalaeosis Mariae augustae Virginis Deiparae*, Atrecht, 1606. Deel 3 van dit werk werd uitgegeven, in *Summa aurea de laudibus Beatissimae Virginis Mariae, Dei Genetricis sine labe concepta*, door J.-J. BOURASSÉ, Parijs, 1862, kol. 999-1476.

³³) *Brabantia Mariana Tripartita*, p. [18-19] en F.V. VAN GENECHTEN, 'Kritische analyse van de legende nopens de oorsprong van de eredienst van O.L. Vrouw van Sterre-Borne te Butsel en van historische gegevens die daarmee verband houden'. In *Eigen schoon en de Brabander* 57(1974)112-121.

Blijkens de herdrukken en de waardering, die contemporaine bibliografen en anderen over de *Brabantia Mariana* uitspraken, werd het werk zeer gewaardeerd. Het boek werd in 1644 — bij gelegenheid van Wichmans installatie — waarschijnlijk opnieuw gedrukt³⁴). In 1734 verscheen een geïllustreerde Napolitaanse editie, waarvan nochtans ieder spoor ontbreekt. In 1796 tenslotte werd een herdruk begonnen, maar niet voltooid³⁵). De vele lofprijzingen die naar Wichmans' hoofdwerk uitgingen, betroffen veelal de relevantie van het werk als historische bron. Blijkens de registers van het tijdschrift *Ons geestelijk erf* bijvoorbeeld werd en wordt de *Brabantia Mariana* nog steeds als zodanig geraadpleegd³⁶). De vraag of het werk daartoe is geëigend, kan niet op de voorhand worden beantwoord. Wel is duidelijk, dat dit werk — naast andere publikaties van Wichmans — meer inzicht kan verschaffen in de zeventiende-eeuwse geloofsmentaliteit van de Katholieke Reformatie.

8. Gedichten bij drie glas-in-loodramen van de abdijkerk, die lof spreken over episoden uit het leven van de H. Norbertus (1639) — 3 keer 4 r³⁷).

Van de zes bijschriften, die Wichmans zou hebben vervaardigd, werden er slechts drie bekend. Zij betreffen de volgende onderwerpen: — a) Norbertus ontvangt zijn eerste onderricht van de benedictijner abt Michael Conon; — b) in navolging van Jezus laat Norbertus alle wereldse goederen achter zich; — c) Norbertus vermaant zondaars en onderwijst de clerus.

9. De opdracht aan de nieuwe bisschop van 's-Hertogenbosch, Jozef Bergaigne, in M. GROENENSCHILT, *Lust-hof der godt-vruchtige meditatie op het leven en lyden ons Heeren Iesu Christi*, Antwerpen, 1639² — 13 p.; in-8^{o38}).

³⁴) Zie 4.1.

³⁵) L. GOOVAERTS, *Ecrivains* 2, p. 391.

³⁶) A. HEYLEN, *Historische verhandeling over de Kempen* 7, p. 192 noemt een aantal zeventiende-eeuwse auteurs, die hun waardering over dit werk hebben uitgesproken. *Ons geestelijk erf. Driemaandelijks tijdschrift voor de geschiedenis van de vroomheid in de Nederlanden* 1(1927)-68(1994). Vgl. M. WINGENS, *Over de grens. De bedevaart van katholieke Nederlanders in de zeventiende en achttiende eeuw*, Nijmegen, 1994.

³⁷) R. VICHET, *Tongerloa sive eiusdem coenobii origo et incrementum*, p. 614 en W. VAN SPILBEECK, *De abdij van Tongerlo*, p. 469-470.

³⁸) M. GROENENSCHILT, *Lust-hof der godt-vruchtige meditatie*, p. [5-17].

Deze heruitgave van Groenenschilts mystiek-ascetisch traktaat werd door Wichmans voorzien van een opdracht aan de nieuw gekozen bisschop van 's-Hertogenbosch. Met name de slechte staat van de Meierij en de eventuele rol, die Bergaigne — een diplomaat van formaat — in de verbetering daarvan zou kunnen vervullen, worden uitgewerkt.

10. A. WICHMANS, *Officia sanctorum particularia in ecclesia Beatae Mariae de Tungerlo ordinis Praemonstratensis quotannis peragenda, de novo recognita, et reformato eiusdem ordinis breviario accommodata, iussu Reverendi admodum Domini Theodori Verbraecken (...). Kalendarium, pro parte hyemali en Kalendarium, pro parte aestivali*, z.p., z.j. [1643-1644] — 50 p.; in-8°.

In opdracht van prelaat Verbraecken verzorgde Wichmans, toentertijd coadjutor, een herziening van de liturgische teksten van het feesteigen van de abdij van Tongerlo, dat was aangepast aan het nieuwe *Breviarium Praemonstratense*.

11. Het onderschrift bij het beeld van de H. Moeder Gods boven een inrijpoort van de abdij (1644) — 5 r³⁹).

Hierin prijst Wichmans de bescherming van de abdij door de Moeder Gods die reeds gedurende vijf eeuwen geloofsleer en -leven te Tongerlo bewaakte, en roept haar op dit werk ook in de toekomst voort te zetten.

12. Het onderschrift bij het beeld van de H. Augustinus boven de toegangspoort van het voorplein van de abdij (1644) — 6 r⁴⁰).

Wichmans eert in het bijschrift van dit Augustinusbeeld het universele leraarschap van de kerkvader aangaande de genadeleer. De H. Augustinus wordt tevens voorgesteld als de onvolprezen wetgever van de orde van Prémontré.

³⁹) G. VAN HERDEGOM, *Diva virgo candida*, p. 112.

⁴⁰) M.A. BIGATO, *Augustinus humiliatus*, p. [9] en W. VAN SPILBEECK, *De abdij van Tongerlo*, p. 487.

13. Het grafschrift voor Theodorus Verbraecken, 37ste abt van Tongerlo (1644) — 20 r⁴¹).

In dit grafschrift stelt Wichmans het hoge ambt van prelaat van Tongerlo voor als “een gave Gods”, een goddelijke opdracht dus. De lengte ervan en de verwijzing naar zijn auteurschap is ongewoon⁴²).

14. Het onderschrift bij het beeld van de H. Norbertus boven de tweede toegangspoort van de abdij (1644-1650) — 6 r⁴³).

In het bijschrift voor het beeld van de ordesstichter wordt Norbertus door Wichmans voorgesteld als de verkondiger van het Allerheiligste Sacrament in de Nederlanden en de beschermer van de abdij.

15. Het onderschrift bij de beelden van de Z. Godefridus van Kappenberg, de Z. Hermannus-Josephus van Steinfeld en de Z. Siardus (1644-1650) — resp. 8, 8 en 8 r⁴⁴).

In een drietal onderschriften prijst Wichmans monastieke deugden zoals de kuisheid, de onschuld, de armoedebeleving en de opvoeding van de kloosterling, en tevens de wonderdadigheid van de Z. Godefridus.

16. De bijschriften van de reliekhouders van de Z. Godefridus van Kappenberg en de Z. Siardus (1644-1650) — resp. 26 en 21 r⁴⁵).

Naast de verwijzingen naar de heilige staat van de Z. Godefridus en de wonderdadigheid van de Z. Siardus wijst Wichmans in de bijschriften op verschillende monastieke deugden.

⁴¹) W. VAN SPILBEECK, *De abdij van Tongerlo*, p. 477.

⁴²) Voor de grafschriften van enige andere zeventiende-eeuwse prelaten, zie W. VAN SPILBEECK, *De abdij van Tongerlo*, p. 427 (Mudtsaerts, †1609), 447 (Stalpaerts, †1629), 495 (Wichmans, †1661), 500 (Ursino, †1664) en 526 (Piëra, †1723).

⁴³) A. SANDERUS, *Chorographia sacrae Tongerloensae*, p. 77B.

⁴⁴) G. VAN HERDEGOM, *Diva virgo candida*, p. 140, 151 en 184.

⁴⁵) G. VAN HERDEGOM, *Diva virgo candida*, p. 140-141 en 152.

17. Een beoordeling ('approbatie'?) van Mariale gebeden voor de abt van de abdij *Beata Maria Bonae Spei*, Augustinus de Felleries (1653)⁴⁶).

18. Enige latijnse en nederlandstalige verzen in de editie van 1658 van Van Craywinckels werk over de H. Dympna (1658) en een ander werk van dezelfde auteur over de ZZ. Adrianus en Jacobus (1677) — 4, 10 en 16 r⁴⁷).

In het eerste vers speelt Wichmans met de homofonie van Dympna en 'digna' ('waardig'). Dympna wordt voorgesteld als degene, die de onwaardige ('indignus') gelovige door haar bemiddeling waardig ('dignus') maakt het eeuwige heil deelachtig te worden. In een tweede latijnstalig gedicht prijst hij het landleven, als het onschuldige op het goddelijke gerichte leven. Naar analogie met de parabel van de schat in de akker prijst Wichmans in een nederlandstalig gedicht de gelovige, die zich als een landman van de wereld afzondert en het land bewerkt, dat wil zeggen die God zoekt. Op deze wijze verdient hij zich een onderpand in de hemel⁴⁸). Dit laatste gedicht is een zeer vrije parafrase van het tweede.

⁴⁶) A. DE FELLERIES, *Sermons sur l'Ave Maria*, Brussel en Bergen, 1653. Zie L. GOOVAERTS, *Ecrivains* 2, p. 393. *Iudicium Dominus Augustinus Wichmanni, super Mariae sermonibus Domini Augustini de Felleries, abbatis Beatae Mariae Bonae Spei*.

⁴⁷) L.J. VAN CRAYWINCKEL, *De triumpherende suyverheydt*, p. 21 en 286-287 en *Het leven, manieren ende doot van de glorieuse martelaeren Adrianus ende Iacobus canonieken regulieren van Onze Lieve Vrouwe in Zeelandt, der ordre van Premonstreyt, van het gheselschap der 19. martelaeren van Gorcum*, Utrecht, 1677, p. 84 en 85.

⁴⁸) Vgl. Matteüs 13,44.

Bijlage 2. De doodsbrief van Augustinus Wichmans (na 11 februari 1661)¹⁾

Reverendus admodum in Christo Pater et Amplissimus/ Dominus,
Dominus Augustinus Wichmans Antverpiensis/ vicarius in alphen
Sacrae Theologiae Baccalauraeus Formatus Circator et magister novitiorum/

Pastor in Mierlo et archipresbiter helmondanus/

Pastor in Tilburch et archipresbiter bekensis/

Abbas Tungerloensis confirmatus die nona Iulij 1644/ mijtratus die sequenti quae erat dominica ab Episcopo/ buscoducensi Iosepho bergaigne minorita/

Deputatus ordinarius statuum brabantiae, anno 1647/ mense maio. cui deputationi primo reluctavit seseque/ excusavit, mortuo nimirum Amplissimo domino/ Joanne masio Abbate Parcensi, defuncto/ vero deputatorum altero, Amplissimo domino Henrico vander heijden Abbate Villariensi/ denuo id munus ei delatum est adhortante et/ premente ad hoc Reverendissimo et Illustrissimo domino/ Jacobo boonen Archiepiscopo Mechliniensi cuius/ autoritate victus onus suscepit quo suscepto/ zelo zelatus est, pro Patriae comuni bono tandem/ defatigatus reversus ad suam Tungerloam altero anno mechliniae in domo nostra diem clausit/ [faebruarii feria sexta] extremum anno aetatis sexagesimo sexto professionis/ 48 Prelaturae decimo septimo cum ante in Coadiutorem/ assumptus anno cum dimidio perstitisset die ii februarii/ anno domini 1661 inter sextam et septimam/ matutinam vir magnarum et multarum qualitarum/ longiori vita dignus cuius animae aeternam prestat/ requiem misericors deus meritis intemeratae matris eius/ mariae cuius cultus et honoris propagator fuit/ singularis. amen amen. fiat. fiat. o maria ei adepta/ Episcopatum Buscidocensem sibi delatum ob causas recusavit/

Requiem aeternam dona ei domine et lux perpetua luceat ei amen/

¹⁾ AAT IV 51 *Doodsbrieven*, no. 2 (na 11 februari 1661). Op de rugzijde van het hier weergegeven stuk stond vermeld: "Schedula (quasi) mortuaria Amplissimi Domini Wichmans (inventa in Computorio Provisoris 1766)". Dat deze kladbrief in de rekeningen van de provisor werd teruggevonden, doet vermoeden dat Siardus de Smet ervan de auteur is.

Vir longiori dignus dignus hic vita fuit/ talem non habebit Tungerloa,
non quod invidiam sed quod/ timeam faxit omnipotens sim falsus
propheta/ conserva Tungerloa te in santitate et sapientia²⁾.

²⁾ “De zeer eerwaarde vader in Christus en zeer verheven heer, heer Augustinus Wichmans van Antwerpen, vicarius te Alphen, *Sacrae Theologiae Baccalauraeus Formatus*, circator en novicenmeester, pastoor te Mierlo en landdeken van Helmond, pastoor te Tilburg en landdeken van Hilvarenbeek, werd op 9 juli 1644 bevestigd als abt van Tongerlo en werd de daaropvolgende dag, een zondag, gemijterd door de bisschop van 's-Hertogenbosch, Josephus Bergaigne, minderbroeder. In de maand mei van het jaar 1647 werd [hij voorgedragen als] gewoon afgevaardigde in de Staten van Brabant. Deze afvaardiging wees hij aanvankelijk af en verontschuldigde zich daarvoor, toen de zeer verheven heer Johannes Masius, abt van Park, was overleden. Toen echter de andere afgevaardigde, de zeer verheven heer Henricus vander Heijden, abt van Villers, overleed werd deze taak opnieuw aan hem opgedragen. Op aansporing en onder druk van de zeer verheven en hooggeprezen heer Jacobus Boonen, aartsbisschop van Mechelen, door wiens gezag hij werd overgehaald, heeft hij deze taak op zich genomen. Met grote ijver heeft hij gewerkt voor het algemeen welzijn van het land en uiteindelijk is hij, hierdoor afgemat, teruggekeerd naar zijn Tongerlo en in het daaropvolgende jaar is hij zaterdag in ons huis te Mechelen gestorven. Tot zijn 66ste levensjaar, het 48ste jaar van zijn professie, het 17de jaar van zijn prelatuur, met zijn coadjutorschap, anderhalf jaar hieraan toegevoegd, heeft hij volhard tot 11 februari van het jaar van onze Heer 1661 tussen zes en zeven uur 's ochtends. Hij was een man met vele en grote kwaliteiten, die een langer leven waardig was. Mag de genadige God voor zijn eeuwige zielenrust borg staan door de verdiensten van zijn onbevleete moeder Maria, wier verering en eer hij een buitengewone bevorderaar was. Amen. Amen. Het zij zo. Het zij zo. O Maria wees hem toegedaan. De bisschopszetel van 's-Hertogenbosch wees hij om redenen af. Heer geef hem de eeuwige vrede en moge het eeuwige licht over hem schijnen. Amen. Hij was een waardig man, die een langer leven verdiende. Zo iemand zal Tongerlo niet meer hebben. Niet dat ik afgunstig ben, maar wat ik vreesde heeft de Almachtige gedaan. Ik ben een valse profeet. Tongerlo beware u in heiligheid en wijsheid.”